

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): મહેશ ચાવડા
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

તંત્ર-સંયોજક : પીયૂષ ઠક્કર

piyushathakkar@gmail.com

91 97260 68447

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન , ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

સંશોધકોને પણ યાદ કરીએ... ○ સંપાદકનું કથન ○ રમણ સોની

કાવ્યસપ્તક ○ કાવ્યો ○ સુરેશ દલાલ

બે પત્રો ○ પત્ર ○ ટાગોર અને ઓકામ્પો

ઘટના એવી ○ કાવ્ય ○ હરિકૃષ્ણ પાઠક

મંકોડાનું મંતવ્ય ○ હાસ્ય ○ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

વૃક્ષકાવ્ય ○ કાવ્ય ○ પ્રભુ પહાડપુરી

કાફકા જોડે ગોષ્ઠિ ○ સંવાદ ○ ગુસ્તવ યાનુક

ઢળતી સાંજે ○ કાવ્ય ○ યોગેશ જોષી

નાણું આપે.. ○ પદ ○ નરભેરામ

માગરિટ સેન્જર... ○ લેખ ○ પ્રદ્યુમ્ન ખાચર

નભ વચ્ચે ○ કાવ્ય ○ ઉષા ઉપાધ્યાય

પેઈન્ટિંગ ○ વાસુદેવન અક્કિત્તમ

એકત્ર-વૃત્ત...

સંશોધકને પણ યાદ કરીએ...

ઉત્તમ લેખકોનાં જન્મશતાબ્દી વર્ષોની ઉજવણી એ આપણો જ્ઞાનંદ પણ છે ને આપણું કર્તવ્ય પણ છે. એ નિમિત્તે આપણે એમનાં ધૂળ મહરવનાં કાર્યોનો મહિમા કરીએ છીએ. શતાબ્દી-સ્મરણ મોટા લેખકોનાં હોય એ તો બરાબર છે પરંતુ આપણે પ્રથમ ક્રમે તો સર્વકોને જ યાદ કરીએ છીએ. ક્યારેક વળી ઉત્તમ વિવેચકને સ્મરીએ. પણ સંશોધકો, જેમણે જીવનભર વિદ્યારત રહીને, મોટાં સજ્જતા-વિદ્વતા અને અત્યંત પરિક્ષમૂર્તક સમાજ-સારિત્ય-સંસ્કૃતિને મોટું પ્રદાન કર્યું હોય છે એ આપણા સ્મૃતિપટ ઉપર ઉપસતા નથા - જેણે છેવટેની દરિયાની મૂલ્યવાન સામગ્રી શોધીને આપણી સામે ધરી એની જ સ્મૃતિ દરિયાં બચ એ કેવી મોટી વિડંબના ને કેવી કૃતદનતા ગણાય!

તો, એવા એક સંશોધક વિદ્વાન હરિપ્રસાદ ગંગાશંકર શાસ્ત્રી (જ. ૧૯૧૯, મોક્યો ૧૭)ની થોડોક વાતો આ પાના પર કરીએ :

ધૂળ નમ્ર અને સહજ-સાલસ હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી ગુજરાતના ઇતિહાસના એક પ્રકાંડ પંડિત હતા. એટલાદ પાસેના ગામમાં જન્મ, શિક્ષણ સૌરાષ્ટ્રમાં. જૂનાગઢમાંથી સંસ્કૃત સાથે બી.એ. (૧૯૪૦) થઈને અમદાવાદની ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાંથી, સંસ્કૃત અને અર્ધમાગધી વિષયો સાથે, અભિલેખ-શિલાલેખવિદ્યાને કેન્દ્રમાં રાખીને એમ.એ. (૧૯૪૨) કર્યું અને 'વલ્લીના નૈત્રક રાજાઓના સંસ્કૃત અભિલેખોમાંથી મળતી માહિતી' વિષય પર પીએચડી (૧૯૪૭) કર્યું. એ ઠં પછી એ જ સંસ્થામાં એ નિવૃત્તિ સુધી અધ્યાપક રહ્યા ને અધ્યક્ષ તરીકે નિવૃત્ત થયા, ને સતત શોધ-સંપાદનરત રહ્યા.

શાસ્ત્રી-પરિવાર સારિત્ય અને વિદ્યાનો વ્યાસંગી. દાદા પ્રજ્જલ અભિલાસ શાસ્ત્રી ગુજરાતીના ખ્યાલ લાષાશાસ્ત્રી, સંશોધક અને અનુવાદક, ક્ષત્ર કોટમ્ સંત કવિ. હરિપ્રસાદે સંશોધન ઉપરાંત કોટમ્ના ગ્રંથોનું અભ્યાસમિષ્ટ સંપાદન કર્યું અને અરિત્ર લખ્યું.

એમણે ખોલે જે સારિત્યલેખન કર્યું એ એમનાં માતબર ઇતિહાસ-સંશોધનો હેઠળ ઠંકાયેલું રહ્યું - પણ એમણે જે સંસ્કૃત નાટકો લખેલાં - 'રાજકૃતી' અને 'પુત્રવલી' (બંને ૧૯૪૦); 'વીણાનો વિજય' અને

'સ્ત્રીનો સાક્ષાત્કાર' એ એમનાં અપ્રકાશિત ત્રિ-અંકી ગુજરાતી નાટકે. એકાંકી નાટકે, રેડીઓ નાટકે અને વાતાવિદ્ય-કાવ્યોની રચના કરી એ બધું અપ્રકાશિત છે - પણ એ એમની સર્વક-સંવેદનાની સાહેલી પૂરે છે.

મુખ્ય કાર્ય તો સંશોધન-વિવેચન-સંપાદનનું. 'હડપ્પા અને મોહંજોદડો' (૧૯૫૨), 'ઐત્રકકાલીન ગુજરાત (બે ખંડ, ૧૯૫૪)', 'ભારત-બહાર વિસ્તરેલી ભારતીય સંસ્કૃતિ - ઇંડોનેશિયામાં' (૧૯૫૭) - એવાં વિવિધ દિશાઓનાં વિદ્યત-પુસ્તકો પછી એમણે ગુજરાતના ઇતિહાસ અને અભિસેષ-અધ્યયન પર ધ્યાન કેન્દ્રીત કર્યું.

'ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ' (૧૯૬૪) જેવું પુસ્તક આપ્યા પછી 'ગુજરાત ઇતિહાસ દર્શન' (૧૯૬૮) પુસ્તક આપ્યું અને એમની સમગ્ર કરકિર્દીમાં ગુજરાતના પ્રાચીન-અર્વાચીન દુર શિલાલેખો-અભિલેખોની વાચના અને વિવેચના આપવાનું ભગીરથ કાર્ય કર્યું.

ગુજરાતીના એવા જ ઉત્તમ વિદ્વાન, સંશોધક અને સર્વક રસિકલાલ પરીષદ એમના માર્ગદર્શક અને પરિષ્ઠ સાથે હતા. એમની સાથે રહાને હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ 'ગુજરાતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ' એ નામે, સાત ખંડોમાં (૧૯૭૨ થી ૧૯૭૯) એક અલ્પાંત મૂલ્યવાન અને સમૃદ્ધ સંપાદનકાર્ય કર્યું - એમાં હસમુખ સાંકળિયા, ડી એન વાડિયા, કે.કે. શાસ્ત્રી, એસ. આર. રાવ જેવા પ્રથમ ક્ષેત્રના તદ્દવિદોનું પ્રદાન હતું, પરીષદ અને શાસ્ત્રીએ પણ એમાં, સંપાદન ઉપરાંત, લેખન-પ્રદાન પણ કર્યું.

હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીનાં મૌલિક-અનુવાદિત-સંપાદિત-શોધિત ગ્રંથોની સંખ્યા ૭૦ ઉપરાંતની છે. એમની સારિત્ય-અને-વિદ્યા-સેવા માટે એમને રત્નામિતરામ સુવર્ણચંદ્રક, નર્મદ મંદુક અને કુમાર મંદુક એનાયત થયેલા.

આ ઉપરાંત એ સતત સામયિકોમાં લેખનકાર્ય કરતા રહેલા, ઘોડોક સમય 'બુદ્ધિ પુસ્તક'ના સંપાદનકાર્યમાં પણ જોડાયેલા.

આવા એક ઉત્તમ અને તેજસ્વી લેખકને શતાબ્દી-વંદન!

- રમણ સોની

(મુખ્ય સ્ત્રોતો: ૧. ગુજરાતી સારિત્યનો ઇતિહાસ (પરિષદ) ગ્રંથ: ૬, ભારતી શોભાનો લેખ
૨. ગુજરાતી સારિત્ય મેશા ખંડ-૨ (પરિષદ)

ગુજરાતી કવિતાના અનુ-ગાંધી સમયનો એક વિશિષ્ટ ખંડ રંગદર્શી ગીતરચનાઓ અને છંદલય-રચનાઓનો છે. સુરેશ દલાલ એ ગાળાના એક લાક્ષણિક કવિ છે. સતત લખ્યું, કવિતા ઉપરાંત રંગદર્શી ગદ્ય પણ લખ્યું ને શરૂઆતના દિવસોમાં સારું કાવ્યવિવેચન પણ લખ્યું અને કવિતા, વગેરેનાં પુષ્કળ સંપાદનો કર્યાં ને ‘ઈમેજ’ દ્વારા શોભનીય રૂપે પ્રકાશિત કર્યાં.

કવિ ઉપરાંત, વધુ તો એ કવિતાના પ્રસારક – આધુનિકતાના દિવસોમાં જ્યારે નવલકથા પણ લોકપ્રિય પ્રકાર નહોતો લેખાતો ત્યારે સુરેશભાઈએ કવિતાને પણ લોકપ્રિય કરી – ‘કવિતા’ નામના એક નિર્માણ-સુંદર સામયિકને એમણે નવા-જૂના કવિઓનાં કાવ્યો એમના હસ્તાક્ષર-મુદ્રણમાં પ્રગટ કર્યાં, કવિ-છબીઓ છાપી, ભારતીય-વિદેશી કાવ્યોના ક્યારેક અનુવાદો પ્રગટ કર્યાં, ને એમ કાવ્યોત્સવ કર્યો. કાવ્યપઠનના કાર્યક્રમોને પણ એમણે લોકપ્રિય કર્યાં.

નીચે મૂકેલાં એમનાં ગીતો લયમધુર છે. સુગમ સંગીતના ગાયકોએ કેટલાંક સ્વરબદ્ધ પણ કર્યાં છે. અહીંનું પહેલું જ ગીત આપણે સાંભળીશું...

અનુભૂતિ

લીલ લપાઈ બેઠી જળને તળિયે;
સૂર્યકિરણને એમ થયું કે લાવ જઈને મળીએ!

કંધ્યું જળનું રેશમ પોત;
કિરણ તો ઝૂક્યું થઈ કપોત.
વિધવિધ સ્વરની રમણા જંપી નીરવની વાંસળીએ!

હળવે ઊતરે આખું વ્યોમ;
નેણને અણજાણી આ ભોમ.
લખ લખ હીરા ઝળકે ભીનાં તૃણ તણી આંગળીએ!

‘લીલ લપાઈ બેઠી...’ – સુરેશ દલાલ

સ્વરકાર : અમર ભટ્ટ

ગાયક : સોનિક સુથાર

તો જાણું!

મારી ગાગર તો ઉતારો તો જાણું
કે રાજ, તમે ઊંચક્યો 'તો પ્હાડને!
હું તો ઘરે ઘરે જઈને વખાણું
કે રાજ, તમે ઊંચક્યો 'તો પ્હાડને!

આખો દી વાંસળીને હાથમાં રમાડો ફૂલાન!
એમાં શા હોય ઝાઝા વેતા?
કાંટાળી કેડી પર ગાગર લઈને અમે
આવતાં, જતાં ને સ્મિત દેતાં.

હું તો વ્હેતી જમુનાને અહીં આણું :
મારી ગાગર ઉતારો તો જાણું
કે રાજ, તમે ઊંચક્યો 'તો પ્હાડને!

ડયકારા દઈ દઈને ગાયો ચરાવવી
ને છાંય મહીં ખાઈ લેવો પોરો.
ચપટીમાં આવું તો કામ કરી નાખે
અહીં નાનકડો ગોકુળનો છોરો.
ફરી ફરી નહીં આવે ટાણું :
મારી ગાગર ઉતારો તો જાણું,
કે રાજ, તમે ઊંચક્યો 'તો પ્હાડને!

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃં ૫૪)

નામ લખી દઉં

ફૂલપાંદડી જેવી કોમળ
મત્ત પવનની આંગળીએથી
લાવ, નદીના પટ પર તારું નામ લખી દઉં!

અધીર થઈને કશુંક કહેવા
ઊડવા માટે આતુર એવા
પંખીની બે પાંખ સમા તવ હોઠ જરા જ્યાં ફરકે...
ત્યાં તો જો —
આ વ્હેતા ચાલ્યા અક્ષરમાં શો
તરંગની લયલીલાનો કલશોર મદીલો ધબકે...

વૃક્ષ ઉપરથી
સરી પડેલા છેડાને તું સરખો કરતાં
ઢળી પાંપણે ઊંચે જોતી
ત્યારે તારી માછલીઓની
મસ્તી શી બેફામ...
લાવ, નદીના તટ પર ઠામેઠામ લખી દઉં.
તવ મેંદીરંગ્યા હાથ,
લાવ ને, મારું પણ ત્યાં નામ લખી દઉં!

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃં ૧)

મને ડાળખીને

એક ભૂરા આકાશની આશા ફૂટી
મને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

ચાંદનીના ખોળામાં સૂરજનો તડકો
ને ફૂલની હથેળીમાં તારો;
સાગરના સ્કંધ ઉપર પારેવું થઈને
ઘૂઘવે પવન : વણજારો.

જાણે માછલીને જળની પિપાસા ફૂટી
મને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

ખીલતી આ કળીઓની કુંવારી કૂખમાં
પોઢ્યાં પતંગિયાનાં ફૂલ;
આંખો જુએ તેને હૈયું ને હોઠ કહે :
અમને તો બધું કબૂલ.
મારી સઘળી દિશાને તલાશા ફૂટી
મને ડાળખીને પંખીની ભાષા ફૂટી.

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃં ૩૧૬)

રાત આખી

તેં તો રાત આખી વાંસળી વગાડ્યા કરી,
મને સૂતીને સપને જગાડ્યા કરી.

બાવરી આ આંખ મારી આમતેમ ઘૂમે
ને ઝાંઝરથી લજ્જા વેરાય,
એકલીના મહેલમાં ઓશીકે જોઈ લો
મધુવનના વાયુ લહેરાય.
હું તો બાહુના બંધમાં બંધાયા કરી,
તેં તો રાત આખી વાંસળી વગાડ્યા કરી.

નીલરંગી છાંય થઈ તારો આ સૂર
મારી યમુનાના વ્હેણમાં દોડે;
જાગીને જોઉં તો જાણું નહિ કે કેમ
મોરપિચ્છ મહેકે અંબોડે!
મને અનહદના રંગમાં ડુબાડ્યા કરી,
તેં તો રાત આખી વાંસળી વગાડ્યા કરી.

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃં ૧૪૨)

મીરાં

મંદિર સાથે પરણી મીરાં, રાજમહલથી છૂટી રે:
કૃષ્ણ નામની ચૂડી પહેરી, માધવની અંગૂઠી રે!
આઘી રાતે દરશન માટે આંખ ઝરૂખે મૂકી રે:
મીરાં શબરી જનમજનમની જનમજનમથી ભૂખી રે!
તુલસીની આ માળા પહેરી મીરાં સદાની સુખી રે:
શ્યામ શ્યામનો સૂરજ આભે, મીરાં સૂરજમુખી રે!
કાળી રાતનો કંબલ ઓઢી મીરાં જાગે સૂતી રે:
ઘાયલ કી ગત ઘાયલ જાણે : જગની માયા જૂઠી રે!

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃં ૨૪૬)

વ્હેતું ના મેલો

રાધાનું નામ તમે વાંસળીના સૂર મહી વ્હેતું ના મેલો, ઘનશ્યામ!
સાંજ ને સવાર નિત નિદા કરે છે ઘેલું ઘેલું રે ગોકુળિયું ગામ!

વણગૂંથ્યા કેશ અને અણઆંજી આંખડી
કે ખાલી બેડાંની કરે વાત;
લોકો કરે છે શાને દિવસ ને રાત
એક મારા મોહનની પંચાત?

વળી વળી નીરખે છે કુંજગલી : પૂછે છે, કેમ અલી! ક્યાં ગઈ'તી આમ?
રાધાનું નામ તમે વાંસળીના સૂર મહી વ્હેતું ના મેલો, ઘનશ્યામ!

કોણે મૂક્યું રે તારે અંબોડે ફૂલ?
એની પૂછી પૂછીને લિયે ગંધ;
વહે અંતરની વાત એ તો આંખ્યુંની ભૂલ,
જોકે હોઠોની પાંખડીઓ બંધ.

મારે મોંએથી ચહે સાંભળવા સાહેલી માધવનું મધમીઠું નામ;
રાધાનું નામ તમે વાંસળીના સૂર મહી વ્હેતું ના મેલો, ઘનશ્યામ!

(કાવ્યસૃષ્ટિ, પૃ. ૫૦)

વાસુદેવન અર્કિત્તમ(જ.૧૯૫૮, કેરળ) વડોદરાની ખ્યાત ફાઈન આર્ટ્સ ફેકલ્ટીમાં પેઈન્ટિંગ વિભાગના અધ્યક્ષ, દશ્યકળાના ઉત્તમ અભ્યાસી અને હાલના એક અગ્રગણ્ય ચિત્રકળાકાર છે. પિતા મલયાલમના જાણીતા કવિ હોવાથી એ કાવ્યસર્જન-વારસો પણ વાસુદેવનમાં સંકાન્ત થયેલો છે.

ચિત્રકળાના ક્ષેત્રે કેરળ, વડોદરા અને ઈંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ કરીને નામાંકિત થયેલા આ ચિત્રકારનાં ઘણાં ચિત્રપ્રદર્શનો થયેલાં છે – એમાંનું નવમું પ્રદર્શન This Side of the Forest -- જંગલની આ તરફ દિલ્હીમાં ૨૦૧૮માં યોજાયેલું.

કળાકાર તરીકે વાસુદેવન એક અલાયદી ચિત્રસૃષ્ટિ રચે છે. એ કાવ્યમય છે પણ રંગદર્શી નથી. રંગ અને આકારોના પરિચિત સંદર્ભોને વળોટી જઈને એક આભામય ક્ષણોનું નિર્માણ એમાં હોય છે, જેમાં માનવ અને પંખી-પ્રાણી-સૃષ્ટિની સહજ સહોપસ્થિતિ છે. એમાં સંઘર્ષ નથી પણ વિષમતા અને વિસ્થાપન છે, એક અસમંજસ છે. એમાં પ્રતીકાત્મક રીતે બાળ-કિશોરવયની મનુષ્ય-આકૃતિઓનું આલેખન પણ થયેલું છે. એમાં વિસ્ફોટ છે પણ કકળાટ નથી, એક શાંત વલોપાત છે.

વાસુદેવનનાં આ ચિત્રો ભાવક દર્શકને આહ્લાદિત નથી કરતાં પણ હળવેકથી અસ્થિર કરે છે. એ રીતે એને આસ્વાદી શકાશે.

પત્ર

બે પત્રો : રવીન્દ્રનાથ અને વિક્ટોરીઆ ઓકામ્પો વચ્ચે

અનુ. મહેશ દવે

આર્જેન્ટિનાનાં જાણીતાં લેખક-સંપાદક વિક્ટોરીઆ ઓકામ્પો(૧૮૮૦-૧૯૭૯) ટાગોરની 'ગીતાંજલિ' વાંચીને એનાં પરમ ચાહક બનેલાં. એના એક દાયકા પછી આકસ્મિક રીતે રવીન્દ્રનાથ એમના અતિથિ બને છે. એ સન્નિધિથી બંને વચ્ચે એક સ્નિગ્ધ મૈત્રી રચાય છે. એમની વચ્ચેનો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશિત થયેલો છે. એમાંથી પસંદ કરેલા પત્રોનો અનુવાદ મહેશ દવેએ 'રવીન્દ્ર-ઓકામ્પો પત્રાવલિ'(૨૦૦૬) નામે કરેલો છે. એમાંથી બે વિલક્ષણ પત્રો અહીં ઉતાર્યા છે.

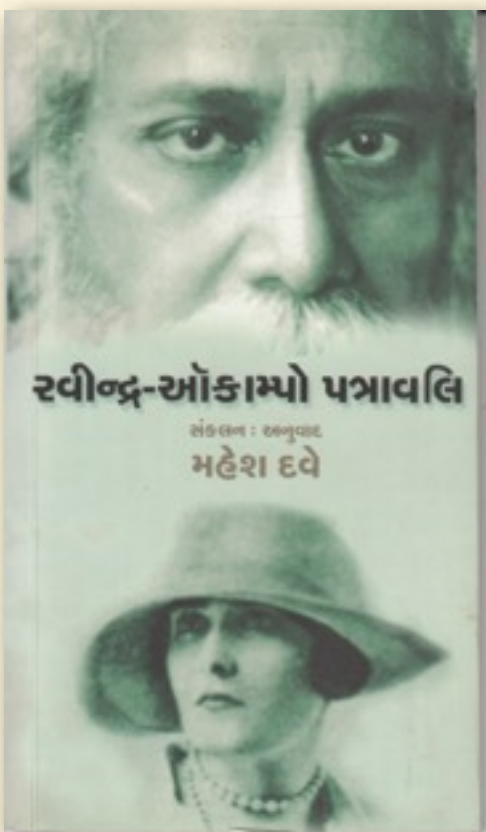
૧.

[‘ગિલેઓ સેઝરે’ નામના જહાજમાંથી લખેલો ને રિયો-ડી-જાનેરોથી પોસ્ટ કરેલો પત્ર]

વિજેયા^૧

માળાના સતત મણકા ફેરવતા હોઈએ તેવી એકવિધ લઢણમાં પુનરાવર્તન સમા દિવસો ભૂખરા ભૂખરા આકાશ નીચે પસાર થયે જાય છે. દિવસનો મોટો સમય અને રાત્રીનો ખાસ્સો ભાગ તારી આપેલી આરામખુરશીમાં ઊંડે ખૂંપી રહી વિતાવું છું અને ત્યારે અંતે તારી સાથે વાંચેલી બોદલેરની કવિતાનો ઊર્મિસભર અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે.

આશા હતી કે બે કાંઠાઓ વચ્ચેનું અંતર કાપતાં કાપતાં કંઈક લખી શકીશ, પણ પવને દિશા બદલી છે ને મારી લેખન-ડાયરી એમ ને એમ, એટીની જેમ પડી રહી છે. તેનાં કોરાં-કુંવારાં પાનાં દૂર દૂરના કોઈ વણશોધાયેલા ટાપુના રેત-વેરાન સાગરકિનારા જેવાં લાગે છે. દિવસના ત્રણ ભાગમાંથી બે ભાગ સૂવું ને ત્રીજા ભાગમાં વાચન કરવું તે રીતે દિવસ વહેંચાયેલો રહે છે અને પુરુષને છાજે અને તેને માટે આદર્શ ગણાય તેવા આળસભર્યા વાતાવરણમાં પૂર્ણપણે^૨ નિમજ્જ થઈ પડ્યો રહું છું. ચીનાઓ શા માટે અફીણનું ધૂમ્રપાન કરે છે તે મને છેલ્લા બે દિવસમાં સમજાયું છે.

જાગ્રત અવસ્થામાં નિષ્ક્રિય રહેવાના પુરુષના જન્મસિદ્ધ અધિકારના ભવ્ય ગૌરવને બળજબરીથી છીનવી લેવામાં આવ્યું છે. ધૂમ્રપાન કરી ચીનાઓ થોડી ક્ષણો માટે તેનો સુખદ સાક્ષાત્કાર કરી લે છે. આધુનિક નારી હિંસા અને જુલમ કરવાનો પુરુષ પર આરોપ મૂકે છે. તેને ખબર નથી કે મહેનત કરાવી પુરુષોને સમાજના ઉપયોગી સભ્ય બનાવવાના તેના ઉપક્રમનું દબાણ વિચારોમાં ડૂબેલા રહેવાની અમારી જન્મજાત પ્રકૃતિને દમિત કરે છે અને તેની વિકૃતિમાંથી જોર-જુલમનો સ્વભાવ જન્મે છે. સ્પેનિશ ફિલસૂફિ ઓર્તોગાએ સાચું જ કહ્યું છે : પુરુષને સુસંસ્કૃત બનાવવાના ધખારામાં પુરુષના જીવનને સ્ત્રી વેઠ જેવું બનાવી દે છે. પુરુષનાં ન હોય તેવાં કામ અમારે માથે ઠોકી બેસાડે છે. પુરુષોએ તેનું વેર વાળ્યું છે. ઉપયોગી બનાવવાને બદલે પુરુષે સ્ત્રીને શોભાની પૂતળી, બનાવટી ભાવ-લાગણીનું ઘર અને બહેકેલી વાસનાની સુગંધ માટે જ જેનું મૂલ્ય હોય તેવી ઢીંગલી જેવી ચીજ બનાવી દીધી છે.

જીવનની કેટલીક જરૂરિયાતો છે તે ખરું, પણ મનને આરામ પણ મળવો જોઈએ. જીવનનો ભાર વેંઢારવા સરજાયેલી સ્ત્રીઓ આરામ કરે છે જ્યારે ફિલસૂફિ અને વૈચારિક ઉદ્દ્યનમાં જીવનની ક્ષણો માણવા સરજાયેલા પુરુષને ભાગે જીવનજરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ને પ્રજાનું પેટ ઠાંસી ઠાંસી ભરેલું રાખવાની મજૂરી આવી પડી છે. કામકાજના દરેક ક્ષેત્રમાં આધુનિક નારીવાદી સ્ત્રીઓ પુરુષ સાથે સ્પર્ધા કરવા લાગે છે, પણ આથી તો પુરુષની શક્તિ વધારે ઉત્તેજિત થાય છે, આક્રમકતાની અગન વધુ પ્રજ્વલિત થાય છે. સાચો ઉકેલ એ છે કે તેમને જીવનોપયોગી કામકાજમાંથી મુક્ત રાખવા, કામ કરવાના નિવાર્ય મોહમાંથી છૂટા કરી તેમને અગમ્યના વિશ્વમાં વિહરવા દેવા. ખયાલો અને સ્વપ્નોના એકાંતિક વિશ્વમાં વન્ય જીવો તરીકે વિહરવા પુરુષો સર્જાયા છે.

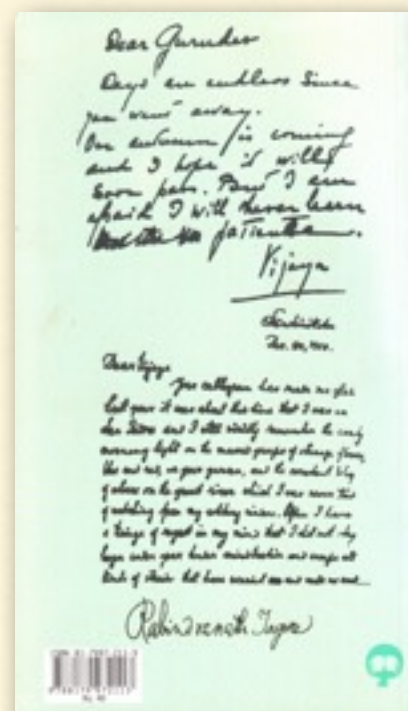
પ્રકૃતિથી જ પુરુષો વન્ય છે. વિચારો ને સપનાંઓના અરણ્યમાં ભટકવું તેમને ગમે છે, પણ તમને સ્ત્રીઓને તો તમારા પ્રજાતંતુ માટે જોઈએ છે નાગરિક સંસ્કૃતિ, જેના વડે બધી હાનિ અને અછતો સામે રક્ષણ મળે, આથી અરણ્યપ્રેમી પુરુષજીવોને ઘરેલુ જરૂરતો પૂરી કરવાનાં કામ માટે તમે પલોટો છો. તે જરૂરતો હોય તો છે સમાજની. સમાજવિમુખ બિચારા પુરુષજીવો સામાજિક સંસારીઓના હાથમાં બંદીવાન થાય છે, પણ સુમેળ થાય તેવી રીતે બધું ગોઠવાયું નથી. જે કામ તમારે કરવાનાં છે તે કરવાની અમને ફરજ પાડવામાં આવે છે. ગેરસમજ એવી છે કે તે કામો કરવાની તમારી પાસે શક્તિ-આવડત નથી. બદલામાં તમને અપાય છે આરામપ્રિય જીવન જે તમને અંતે તો વ્યગ્ર અને બેચેન રાખે છે. (શિઈઈપ^૩ નહીં) શિપમાં મળેલા શાંતિભર્યા આરામથી લિયોનાર્ડમાં થયેલો સુધારો તે જોયો હોય તો તને ખબર પડે. એકાએક એ તેજ:પુંજ ધરાવતા દક્ષિણ ગોળાર્ધના તેજસ્વી તારકને નિહાળવા ઉપલા ડેક ઉપર ફરતો ખગોળશાસ્ત્ર-રસિયો બની ગયો છે! બિનકાર્યક્ષમર સેક્રેટરી હતો તે પુરુષ ખગોળશાસ્ત્રી તરીકે તેને મળેલી તકનો સફળ ને ચબરાક ઉપયોગ કરી રહ્યો છે. ખગોળશાસ્ત્ર મારો પણ બહુ રસનો વિષય છે તે તું જાણે છે એવી મારી ધારણા છે. જોકે મારી કેબિનમાં ગોંધાઈને પણ કવિની હેસિયતથી મારી સ્મૃતિમાં ચિતરાયેલા તારાઓનો અભ્યાસ હું કરી શકું છું.

મને સલાહ મળી છે કે સ્ત્રીઓ સાથે કદી મજાક-મશ્કરી ન કરવાં. આ પત્રમાં કેટલાક સંકેત મજાકિયા બની ગયા છે એવો મને ભય છે, પણ હું સંત નથી છતાં સંતમાં ખપું છું તેથી ગેરસમજ થવાનું જોખમ વહોરીને પણ હાસ્યવિનોદના મારા હિલોળાઓને મેં છૂટો દોર આપ્યો છે તે માટે તું મને માફ કરીશ એમ માનું છું.

શ્રીરબીન્દ્રનાથ ઠાકુર ✨

૧. ટાગોરે વિક્ટોરિયાને 'વિજ્યા' નામ આપેલું જેનો તેઓ બંગાળી ઉચ્ચાર 'વિજોયા' કે 'બિજોયા' કરતા.
૨. વિક્ટોરિયા તેની વાતચીત અને લખાણોમાં વારંવાર 'પૂર્ણપણે' (Comple-
tamnte - અંગ્રેજી શબ્દ Completelyનું સ્પેનિશ રૂપાંતર શબ્દ વાપરતી. તેનો અહીં મજાકિયો ઉલ્લેખ છે.
૩. ફ્રેન્ચ-સ્પેનિશ ઉચ્ચારોથી ટેવાયેલી ઓકામ્પો અંગ્રેજી inનો પણ દીર્ઘ ઉચ્ચાર કરતી. એ આદતની અહીં મજાક ઉડાડી છે.
૪. આ પત્રમાં રવીન્દ્રનાથે બંગાળી લિપિમાં સહી કરી છે. તેથી તે લિપિ પ્રમાણેનો ઉચ્ચાર અહીં રાખ્યો છે.

નોંધ : આ પત્રના લખાણ પરથી એવી છાપ ઊભી થાય કે ટાગોર પુરુષપ્રધાન સમાજના ઝનૂની પુરસ્કર્તા હતા, પણ એવું નથી. કંઈક અંશે આ પત્ર વિક્ટોરિયાને ચીડવવા રમૂજમાં લખાયેલો છે. ટાગોરના નારીવાદ વિશેના વિચારો સુસંગત નહોતા. પ્રસંગ અને મૂડ પ્રમાણે તે બદલાતા રહેતા. તેથી ક્યારેક તે નારીસન્માન માટે લડનારા દેખાય તો ક્યારેક તે જુનવાણી ને પુરુષવાદી લાગે.

૨

સાન ઇસીદ્રો

જાન્યુ., ૧૫, ૧૯૨૫

(હજાર હજાર ગણા વહાલા) ગુરુદેવ,

મારે એકરાર કરવો જોઈએ કે તમારી બહુ મોટી ખોટ સાલે છે. સાવ અસ્વસ્થ થઈ ગઈ છું, ભારે અગવડ અનુભવું છું, કારણ કે બીજું કશું કરવાનું સૂઝતું નથી. (કંઈક અંશે અંગ્રેજીમાં અભિવ્યક્તિની એવી ફાવટ નથી તેથી અને કંઈક અંશે વિષાદથી મન ખિન્ન છે તેથી) લાગણીનાં વેવલાં વર્ણનો કરી નથી શકતી. તેવાં વર્ણનોથી તમને કનડવા નથી.

તમારો રિયોનો (પાંચ જાન્યુ.નો) પત્ર આજ સવારે મળ્યો. પરબીડિયા પર તમારા અક્ષરો જોયા ને તરત હૈયું ઊછળી પડ્યું, પ્રચંડ જોસથી ઊછળ્યું (સારું હતું કે હું બગીચામાં હતી, નહીં તો બિચારું છત સાથે અથડાઈ પડ્યું હોત... બગીચામાં હતી એટલે તે આકાશે અફળાયું.) પરબીડિયું જોતાંવેંત મારામાં આનંદની હેલી ઊમટી. (તમારી કલ્પના-શક્તિ વિશાળ હોવા છતાં) તે હેલીની તમે કલ્પના નહીં કરી શકો!

મારી આરામખુરશીમાં બેસી તમે બોદલેરની કવિતા સમજી શક્યા તે સારી વાત છે. તે ખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં જ મારા ભક્તિભાવનો 'ઊર્મિસભર અર્થ' તમે પામશો એવી આશા. આરામદાયક બેઠક તમારા માટે ભાવાર્થ ઉઘાડી આપશે, ઓછામાં ઓછો એટલો અર્થ તો તમારા સુધી પહોંચશે તેવી આશા રહે છે. (જોકે અફસોસ! તમને એટલો અમથો નાનકડો અંશ જ પહોંચશે.)

તમે 'આળસના વાતાવરણમાં ડૂબેલો છે' અને કટકટ કરનારી સ્ત્રીઓ ગેરહાજર હોવાને કારણે 'ખાસ્સા હળવા' છો તે સમજાયું, પણ 'પુરુષના ભવ્ય ગૌરવ'ની તમારી વાતમાં મને સહેજ અતિરેક જણાય છે. અલબત્ત, પુરુષો પ્રકૃતિથી જ નિરુપયોગી ને નકામા હોય છે. તેમને બળજબરીથી સમાજના ઉપયોગી 'સભ્ય' બનાવવામાં ફૂરતા રહેલી છે. ઉપયોગી બનવું તેમના માટે કુદરતી નથી. ફેબર^૧ના જીવજંતુઓ પરના ગ્રંથમાં મેં વાંચ્યું છે કે જંતુઓની એક જાતમાં માદા નરથી કંટાળે અને લાગે કે નર હવે કશાય કામનો નથી ત્યારે માદા નરનું ભક્ષણ કરી જાય છે. આ જ સાચો ઉકેલ છે એવું મને લાગે છે. મારી સહજવૃત્તિ (ખાસ કરીને માણસખાઉ સહજવૃત્તિ) જંતુઓમાં જોવા મળતી આ રીત-રસમ સાથે સંમત છે. (મારી સહજવૃત્તિની સરખામણીમાં મંદ એવી) તમારી બુદ્ધિશક્તિ મારા દષ્ટિબિંદુને યોગ્ય લેખશે એવી આશા રાખું છું. ઉપયોગી પ્રાણીઓની કક્ષામાંથી જ શા માટે, સમગ્ર જીવસૃષ્ટિમાંથી પુરુષજાતની બાદબાકી કરી નાખવા હું તૈયાર છું. ફિલસૂફી, ચિંતકો, દષ્ટાઓ અને કવિઓ બોજારૂપ જ છે, પણ (તમારા નિઃસહાય પુરુષ સેકેટરીના

શબ્દો ટાંકવાની રજા આપો તો) ‘હું શું કરી શકું?’^૨ પુરુષોને સહન કરતી રહી છું અને સહન કરતી રહીશ. સત્યાનાશ જજો તેમનું!

(અંગ્રેજી સેક્રેટરી કરતાં બંગાળી કવિ સાથે મશ્કરી-મજાક કરવી વધારે સલામત છે તેમ માનું છું.)

શિઈઈઈઈપ^૩માં લિયોનાર્ડ ચોક્કસ સુધર્યા હશે. ખગોળશાસ્ત્રી તરીકેની તેની કારકિર્દીની હજી શરૂઆત છે. હું દાવા સાથે કહી શકું છું કે લિયોનાર્ડને હાથે તેમની શોધ થાય તે માટે ઘણાંય તારલા લિયોનાર્ડની રાહ જોતા હશે. તેને મારા આશીર્વાદ પહોંચાડજો. મને લખવા માટે તેને એક મિનિટનો સમય પણ મળ્યો નથી!... ખગોળશાસ્ત્રીઓ વ્યસ્ત રહેનારા વ્યાવસાયિકો છે... તેમની કારકિર્દીની શરૂઆત હોય ત્યારે તો ખાસ.

તમારા ખગોળવિષયક કૌશલ વિશે કોઈ સવાલ જ નથી. તમારું કૌશલ અપાર છે તે સ્પષ્ટ છે, પણ મને ભય છે કે વધુ પડતા થાબડવાથી તમારામાંનો ખગોળશાસ્ત્રી છૂટી ગયો છે. તારાઓ કંઈ તમારી રાહ જોઈને બેસી ન રહે, તમે એમની શોધ કરો એ પહેલાં એ તમને શોધી કાઢશે. ખુલ્લા ડેક પર તમારે ડાફોરિયાં મારવાની જરૂર નથી. કોઈ નવો તેજસ્વી તારો ઊગશે તો તમને શોધતો શોધતો તે જ તમારી કેબિનમાં આવી ચડશે અને મારી ખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં જ તમે તેને નિહાળો એવી વિનંતી કરશે.

(અમારા ઉત્તર પ્રાંતોમાંના એક) જુજોઈ પ્રાંતના ગવર્નર ગઈ કાલે મળવા આવ્યા હતા. તમારે વિશે ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા. તમારે વિશે જે કંઈ હું જાણતી હતી તે બધું કઢાવીને જ જંપ્યા! તમે મિરાલરિયો હતા ત્યારે તે મળવા આવી શક્યા નહોતા. અંદરખાને મારી લાગણી એવી છે કે તે સારું જ થયું, કારણ કે એ પ્રેમાળ અને બુદ્ધિશાળી ગૃહસ્થ સંપૂર્ણ બહેરા છે અને અંગ્રેજીનો એક હરફેય જાણતા નથી. એ ઘડીક મારા કાનમાં ગણગણ કરતા હતા તો ઘડીકમાં ઘાંટા પાડતા હતા. મારે સામે ઘાંટા પાડવાના થયા, એ જરાય સહેલું નહોતું. મૃત્યુ અને પુનર્જન્મ વિશે તમે શું માનો છો તે જાણવા તે અત્યંત આતુર હતા. મેં તેમને તમારાં ‘સાધના’ અને બીજાં પુસ્તકો વાંચવા સલાહ આપી.

આ ગવર્નર મહાશયે મને જણાવ્યું કે તેઓ મને જુજોઈમાં જોવા મળતી યુદ્ધની બરછીઓ મોકલશે. સ્પેનિશ લોકોએ આક્રમણ કર્યું તે પહેલાં એવી બરછીઓ અહીંના નેટિવ ઇન્ડિયન્સ બનાવતા એવું કહેવાય છે. બરછીઓ મળશે એટલે તમને શાંતિનિકેતન મોકલાવીશ.

આવતા અઠવાડિયે તમારા ફોટા તૈયાર થઈ જશે. વધુ કોપીઓ જોઈતી હોય તો મને લખશો.

તમે અહીં છેલ્લે (ફૂલો વિશેની) એક કવિતાનો અનુવાદ કર્યો હતો. તે અનુવાદ તમે મને આપ્યો નથી. (તારાઓ શોધવામાંથી લિયોનાર્ડને ફુરસદ મળે ત્યારે) એ કવિતાની મારે માટે નકલ કરી આપે એવું તેને કહેશો.

‘લાલ કરેણ’ પરનું મારું કામ ચાલે છે. તમે મગરૂર તો છો જ. થોડા ઓર મગરૂર^૪ થશો, પણ મને જણાવવા દો ગુરુદેવ કે હું તમને ચાહું છું.

તમારી નંદિની^૫ કહે છે તેમ, ‘જાણી ન શકાય પણ માત્ર અનુભવી શકાય તેવી બાબતો માટે ધીરજ રાખવી જરૂરી છે.’

– વિજયા

૧. ફેબર ફાન્સના જાણીતા જીવજંતુશાસ્ત્રી હતા.
૨. ‘તમારે માટે હું શું કરી શકું?’ એવી વારેઘડીએ કહેવાની લિયોનાર્ડની આદત પર અહીં કટાક્ષ છે.
૩. ટાગોરે તેમના પત્રમાં શિપનો લાંબો ‘શિઈઈઈપ’ ઉચ્ચાર કરવાની ઓકામ્પોની ટેવની મજાક ઉડાડી હતી. એવો ઉચ્ચાર ફરી લખી ઓકામ્પોએ સામે મજાક કરી છે.
૪. એક વાર લિયનાર્ડે ઓકામ્પોને ‘મગરૂર’ કહી હતી. અહીં ટાગોરને મગરૂર કહી ઓકામ્પો વેર વાળે છે.
૫. નંદિની એટલે ‘લાલ કરેણ’ની નાયિકા.

કાવ્ય

ઘટના એવી

હરિકૃષ્ણ પાઠક

ઘટના એવી કંઈ અણઘટી
કેમે ના પરખાય એવડી ઊંડી ને અટપટી,
ઘટના એવી કંઈ અણઘટી.

ક્રિયે વાયરે ઊઠી એમાં કોણે પૂર્યા રંગ,
સાન કશી ના મળે છતાં સૌ સાંભળનારાં દંગ.
ઘડીક ઊજળે અંગ, ઘડીમાં મેલી માથાવટી
ઘટના એવી કંઈ અણઘટી.

મૂળ જડે નહિ મનમાં, તનમાં ફેલાવે કંઈ તાપ,
ગયું કોઈ પ્રગટાવી કે એ પ્રગટી આપોઆપ?
મથું ખાળવા ત્યાં તો ભાળું – જતી વેળને વટી
ઘટના એવી કંઈ અણઘટી.

અસમંજસના અણઘડ ઓટે અથરો અથરો બેસું;
પરોવાઈને વળતો પાછો, પાછો વળતો પેસું...
ખરેખરું કંઈ થયું ન'તું તો ગયું હવે શું મટી?
ઘટના એવી કંઈ અણઘટી.

(સાંપ્રત ગુજરાતી કવિતા (૧૯૮૫-૨૦૧૦), સંપા. રાજેન્દ્ર પટેલ, ૨૦૧૫)

હાસ્ય

મંકોડાનું મંતવ્ય – રવીન્દ્રનાથ

અનુ. રમણલાલ સોની

કવિ-વાર્તાકાર-ચિંતક રવીન્દ્રનાથમાં એક લાક્ષણિક વિનોદવૃત્તિ પણ હતી – એ એમની વાર્તાઓ-પત્રોમાં એમ સ્વતંત્ર ગદ્યલખાણો રૂપે પણ પ્રગટ થયેલી છે. એવાં બંગાળી લખાણોમાંથી પસંદ કરીને એનો આપણા એક ઉત્તમ અનુવાદક અને બાળ-સાહિત્યકાર રમણલાલ સોની(૧૯૦૮-૨૦૦૬)એ ‘હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક’(૨૦૦૬) નામે અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો છે. એમાંથી એક અહીં મૂક્યું છે.

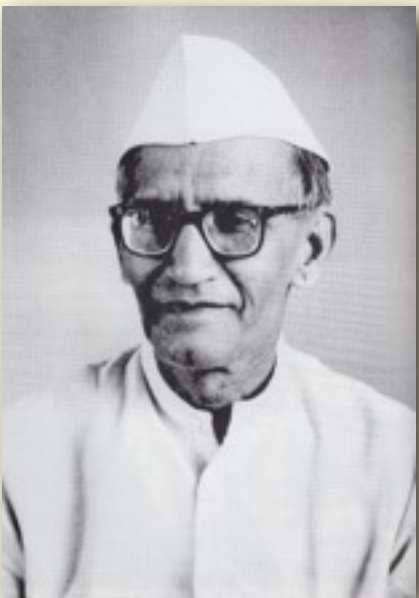
જુઓ, જુઓ, આ કીડીઓ જુઓ! ઝીણીઝીણી, રાતીરાતી, નાનીનાની બધી જાઆવ કરે છે – એ બધી કીડીઓ છે; જેને સંસ્કૃત ભાષામાં પિપીલિકા કહે છે. હું છું મંકોડો, ઊંચા મંકોડા વંશમાં જન્મેલો! ઓલી કીડીઓને જોઈને મને બહુ હસવું આવે છે!

હા! હા! હા! એના ઢંગ તો જુઓ! કેવી ચાલે છે એ તો જુઓ! જાણે ધૂળની સાથે એકાકાર થઈ જાય છે! અને હું ઊભો રહું છું ત્યારે મારું માથું આકાશને અડે છે! અરે, સૂરજ જો સાકરનો ટુકડો હોત તો, લાંબા પગ કરી એને ભાંગીભાંગીને લઈ આવી મેં મારા ઘરમાં એનો ઢગલો કરી રાખ્યો હોત. આ જુઓ, હું કેવડું મોટું જંગી ખડ કેટલે દૂરથી ખેંચી લઈ આવ્યો છું! અને આ કીડીઓ જુઓ, શું કરે છે! – એક મરેલા પતંગિયાને ત્રણ જણાં ભેગાં થઈને ખેંચ ખેંચ કરે છે! મારામાં ને એમનામાં કેટલો મોટો તફાવત છે! ખરું કહું છું, મને આ જોવાની બહુ મજા પડે છે!

મારા પગ જુઓ ને એમના પગ જુઓ! હું ગમે એટલું આંખો ખેંચીને જોઉં, પણ મારા પગનો છેડો જ દેખાતો નથી! – એવડા મોટા તો મારા પગ છે! પદમર્યાદામાં હવે શું બાકી રહ્યું? પરંતુ કીડીઓ પોતાના ટ્યૂકડા ટ્યૂકડા પગથી સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ છે! જોઈને નવાઈ લાગે છે! પણ જાત તો કીડીઓનીને!

એક તો એ એટલી બધી ક્ષુદ્ર છે અને પાછો હું એટલી બધી ઊંચાઈએથી જોઉં છું કે એમનું આખું શરીર મને દેખાતું પણ નથી! પરંતુ મેં મારા ખૂબખૂબ લાંબા છ પગની ઉપર ખડા રહીને, કટાક્ષપાત કરીને, અંદાજે, એમનું આખું સ્વરૂપ જોઈ લીધું છે. કારણ, કીડીઓ એવી ક્ષુદ્ર છે કે એમને જોઈ કાઢવામાં બહુ વાર લાગતી નથી. કીડીજાતિ વિષે હું મારી મંકોડાભાષામાં એક કિતાબ લખવાનો છું ને ભાષણો પણ આપવાનો છું!

કીડીસમાજ વિષે મને પુષ્કળ અનુમાનલબ્ધ જ્ઞાન છે. મંકોડાઓમાં સંતાનસ્નેહ હોય છે, કીડીઓમાં તે કદી પણ હોઈ શકે નહિ. કારણ કે તેઓ કીડીઓ છે, માત્ર કીડીઓ છે, કીડીઓ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

કહે છે કે કીડીઓ જમીનમાં ઘર બનાવી શકે છે – દીવા જેવું ચોખ્ખું છે કે તેઓ મંકોડાજાતિની પાસેથી ઘર બાંધવાની વિદ્યા શીખી છે – કારણ કે તેઓ કીડીઓ છે, મામૂલી કીડીઓ છે, સંસ્કૃત ભાષામાં જેને પિપીલિકા કહે છે તે!

કીડીઓને જોઈને મને તેમના પર ખૂબ માયા થાય છે, એમના પર ઉપકાર કરવાની વૃત્તિ મારામાં અત્યંત પ્રબળ બની જાય છે. એટલે સુધી મને મન થઈ આવે છે કે મારો સભ્ય મંકોડાસમાજ છોડી, થોડા દિવસ માટે, મારા મંકોડાભાઈઓનાં ટોળેટોળાંને લઈને, કીડીઓનાં ઘરોમાં જઈને નિવાસ કરું અને કીડીઓને સંસ્કારી બનાવવાનું વ્રત ધારણ કરું – આટલી હદ સુધીનો ભોગ આપવા હું તૈયાર છું. તેમની સાકર હોઈયાં કરી, અને તેમનાં દરમાં લાંબા પગ કરી પડ્યા પડ્યા, કોઈ રીતે અમારું જીવન પૂરું કરવા અમે રાજી છીએ – એમ કરીનેય તેમની જો કંઈ ઉન્નતિ થતી હોય તો!

પરંતુ એમને ઉન્નતિ ખપતી નથી – એ લોકો એવાં મૂઠ છે કે પોતાની સાકર પોતે જ ખાવા માગે છે અને પોતાના દરમાં પોતે જ રહેવા માગે છે! – તેનું કારણ એ કે તેઓ કીડીઓ છે, બિલકુલ કીડીઓ છે! પરંતુ અમે મંકોડા છીએ, એટલે અમે તેમની ઉન્નતિ કરવાના જ, અને તેમની સાકર અમે ખાવાના અને તેમનાં દરમાં અમે રહેવાના! – અમે અને અમારા ભત્રીજાઓ, ભાણેજો, ભત્રીજીઓ અને સાળાઓ!

કદાચ તમે પૂછો કે અમારે તેમની સાકર શા માટે ખાવી જોઈએ, અને અમારે તેમનાં દરમાં શું કરવા રહેવું જોઈએ, તો એનું મુખ્ય કારણ હું તમને એ બતાવી શકું છું કે તેઓ કીડીઓ છે અને અમે મંકોડા છીએ. બીજું કારણ, અમે નિઃસ્વાર્થભાવે કીડીઓનો ઉદ્ધાર કરવાનું વ્રત લીધું છે, એટલે અમે એમની સાકર ખાશું અને એમનાં દરમાં પણ રહેશું. ત્રીજું, અમારે અમારી વહાલી મંકોડાભૂમિનો ત્યાગ કરીને આવવાનું છે, એટલે એનું દુઃખ ભૂલી જવા માટે અમારે જરા વધારે પ્રમાણમાં સાકર ખાવાની જરૂર છે. ચોથું, વિદેશમાં વિજાતિની સાથે હરવું-ફરવું પડે, તેથી અનેક જાતના રોગ થવાનો સંભવ – એટલે કદાચ અમે લાંબું જીવીએ નહિ – હાય, અમારી દશા કેવી શોચનીય છે! – એટલે સાકર ખાવી જ પડવાની અને દરમાં જેટલી જગ્યા હશે એટલી બધી અમારે અને અમારા સાળાઓએ મળીને વહેંચી લેવી પડવાની! બીજું થાય શું?

કીડીઓ જો વિરોધ કરશે તો અમે એમને કૃતદ્ધન કહેશું. જો એ લોકો પોતે સાકર ખાવાનું અને દરમાં રહેવાનું કહેશે તો અમે એમને અમારી મંકોડાભાષામાં સ્પષ્ટ સંભળાવી દેશું કે તમે કીડીઓ છો, ક્ષુદ્ર છો, તમે પિપીલિકા છો! આથી વધારે સચોટ દલીલ બીજી કંઈ હોઈ શકે?

તો કીડીઓ ખાશે શું? શું ખાશે તેની મને ખબર નથી, પરંતુ કદાચ આહાર અને નિવાસસ્થાનની ખોટ પડેય ખરી, પરંતુ અમારા દીર્ઘ પદસ્પર્શથી ધીમેધીમે એમની પદવૃદ્ધિ થવાનો સંભવ છે એનો એમણે ધીરજપૂર્વક વિચાર કરી જોવો ઉચિત છે. શુંખલા અને શાસનનો જરા પણ અભાવ નહિ રહે. એ લોકોની ધીરેધીરે ઉન્નતિ થતી રહે અને અમે ધીરેધીરે સાકર ખાતા રહીએ – આવો કંઈક બંદોબસ્ત હશે તો જ શુંખલા અને શાસન સચવાશે. નહિ તો ભયંકર વિવાદનો અંત નહિ રહે – માથા પર ભારે જવાબદારી પડે ત્યારે કેટલો વિચાર કરીને ચાલવું પડે છે!

સાકરના અભાવે અને વધારે પડતાં શાસન અને શુંખલાના ભારે કરીને જો કીડીજાતિ મરી જાય તો? તો અમે બીજે ઉન્નતિ કરવા જશું! – કારણ કે અમે મંકોડા જાતિ છીએ, અમારા ઉચ્ચ પદના પ્રભાવે કરીને અમે ખૂબ ઉન્નત છીએ!

કાવ્ય

વૃક્ષકાવ્ય

પ્રભુ પહાડપુરી

હા,
 એને પણ
 પોતાનો સાથ છોડી
 ઊડી જતા પક્ષીને નિહાળી
 દુઃખ થયું હશે!
 કિન્તુ
 પક્ષીના માળાને
 વેરવિખેર કરી નાખવાનો વિચાર
 વૃક્ષને ક્યારેય આવ્યો નથી.
 કદાચ
 તેથી જ
 સૂર્યાસ્ત પહેલાં કિલ્લોલ કરતાં
 વૃક્ષ ભણી પાછાં ફરે છે
 પંખીઓ.

(આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ, સંપા. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, ૨૦૦૦)

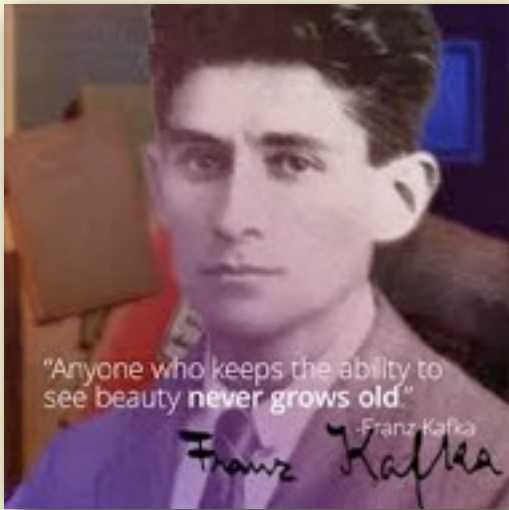
સંવાદ

કાફકા જોડે ગોષ્ઠિ

લેખક : ગુસ્તવ યાનુક / અનુ. પ્રમોદકુમાર પટેલ

[ફ્રાન્ઝ કાફકાના નિકટના મિત્ર ગુસ્તવ યાનુકે પોતાના 'Conversations with Kafka' નામે પુસ્તકમાં કાફકા જોડેની પોતાની વિચારગોષ્ઠિઓ રજૂ કરી છે. એ પુસ્તકના રસપ્રદ પ્રસંગોમાંથી અહીં એક ગોષ્ઠિ - અનુવાદક]

એક સર્જનાત્મક ચરિત્રના રસાળ અનુવાદનો અનુભવ અહીં મળે છે.]

ઓક્ટોબર મહિનાનો એ એક ભીનો વરસાદી દિવસ હતો. ઍક્સિડેન્ટ ઇન્સ્યોરન્સ ઇન્સ્ટિટ્યૂશનના મકાનમાં કોરિડોરના દીવા ઝાંખા પ્રકાશતા હતા. કાફકાની એ ઍક્સિસ ધૂંધળા હવામાનમાં ગુફા જેવી લાગતી હતી. કાફકા પોતાના મેજ પર માથું નમાવીને બેઠા હતા. તેમની સામે ઍક્સિસના ભૂખરા રંગના કાગળો પડ્યા હતા. તેમના હાથમાં લાંબી પીળી પેન્સિલ હતી. જેવો હું તેમની નજીક પહોંચ્યો કે તરત જ તેમણે પેલા કાગળ પર પેન્સિલ મૂકી દીધી. મેં જોઈ લીધું કે એ કાગળ પર ત્વરિત ગતિએ દોરેલાં વિચિત્ર રેખાંકનો હતાં.

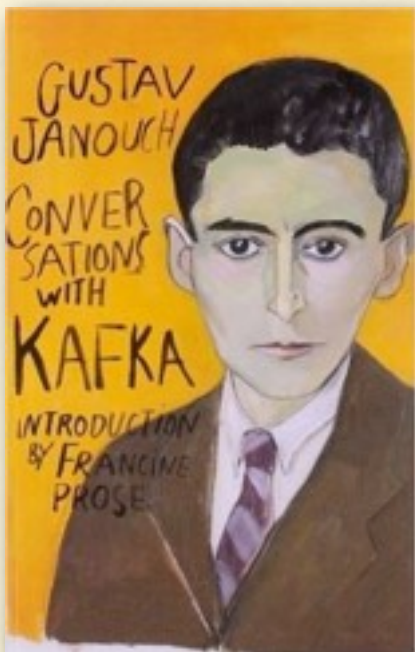
“તમે ચિત્રકામ કરો છો કે શું?”

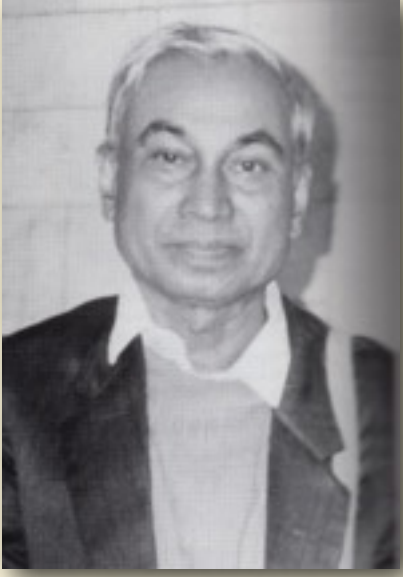
ક્ષમાભાવે સ્મિત કરતાં કાફકા કહે : “ના, ના, આ તો માત્ર ‘ચિત્રામણો’ જ છે.”

“મને જોવા દેશો? તમે જાણતા હશો જ કે મને ચિત્રકળામાં ઊંડો રસ છે.”

“પણ આ ચિત્રકૃતિઓ કંઈ બીજાઓને બતાવવાની વસ્તુ નથી. એ તો મારી બિલકુલ અંગત બાબત છે. અને બીજાઓને માટે તો એ ગુહ્ય લિપિ જ છે.”

તેમણે પેલો કાગળ ઉપાડ્યો. પછી બંને હાથે મસળીને તેનો ગોળ ડૂચો બનાવી દીધો અને તરત જ મેજ પાસેની કચરાપેટીમાં ફેંકી દીધો. “મારાં આ રેખાંકનોને અવકાશનાં સમુચિત પ્રમાણો મળ્યાં નથી. એમાં એની આગવી એવી કોઈ ક્ષિતિજ પ્રાપ્ત થઈ નથી. અને હું જે આકારો પકડવા

પ્રમોદકુમાર પટેલ

મથું છું તેના પરિપ્રેક્ષ્યનું બિંદુ જ ક્યાંક આ કાગળની બહાર – પેન્સિલના ઉપરના છેડે મારી અંદર પડ્યું છે.”

તેઓ કચરાપેટી સુધી ગયા અને ત્યાં વાંકા વળીને ઘડી પહેલાં ફેંકી દીધેલો પેલો ડૂચો લઈ લીધો, તેને જરાક સરખો કર્યો, પછી તદ્દન ઝીણા ઝીણા ટુકડાઓમાં તેને ફાડી નાખ્યો, અને પછી એ ટુકડાઓને બળપૂર્વક ફરીથી કચરાપેટીમાં પધરાવી દીધા.

અનેક વાર મેં કાફકાને ચિત્રાંકનો કરતા પકડી પાડ્યા હતા. એવે દરેક પ્રસંગે એ ચિત્રાંકનો, જેને તેઓ અર્થહીન ‘ચિતરામણો’ તરીકે જ ઓળખાવતા તેને, ક્યાં તો ડૂચો કરીને કચરાપેટીમાં નાંખી દેતા, કે પોતાના મેજના વચલા ખાનામાં ઝડપથી સરકાવી દેતા. કોઈને એ ચિત્રાંકનો જોઈ

એમ લાગે કે તેમનાં લખાણો કરતાં યે એ વધુ મર્મગામી અને વૈયક્તિક છે. એટલે મારામાં સહજ રીતે એ વિષે કુતૂહલ વધતું ગયું, પણ કાફકાને મેં એની જાણ થવા દીધી નહિ. જે ત્વરાથી પોતાનાં ચિત્રાંકનોને તેઓ હડસેલી દેતા તે વિષે જાણે મને કંઈ જ ખ્યાલ ન હોય એ રીતે હું વર્તતો રહેતો. પણ આ જાતનો ઢોંગ કરતાં તો મને હંમેશાં એક જાતની ભીંસ અને તંગદિલીની લાગણી થઈ આવતી. એવી ક્ષણોમાં આગળના જેવી સરળતા કે નિખાલસતાથી હું તેમની જોડે વાતો કરી શકતો નહિ કે તેમની વાતો સાંભળવા જેટલી સ્વસ્થતા પણ કેળવી શકતો નહિ. જ્યારે ખરેખર તો મારાથી તેમણે કશું જ છુપાવ્યું નહોતું કે એવું હું માનતો હતો.

પણ આ વાત કાફકાના ધ્યાન બહાર નહોતી. મારી અસ્વસ્થતા તેઓ તરત જ કળી જતા હતા. તેથી એક દિવસ જ્યારે ફરીથી મેં તેમને ચિત્રકામ કરતા જોઈ પાડ્યા, ત્યારે મારા તરફ નજર ન કરતાં તેમણે માત્ર પોતાનું એ રાઈટીંગ પેડ જ મારા તરફ ધકેલી આપ્યું, અને કહેવા લાગ્યા : “મારાં આ ‘ચિતરામણો’ પર જરા નજર કરો. તમારે આ વિષેનું જે કુતૂહલ પ્રયત્નપૂર્વક છુપાવવું પડે છે, અને જે હજુ સુધી વણસંતોષાયેલું જ રહ્યું છે, તેને આમ સંકોરતા જવાનો કોઈ અર્થ જ નથી. કૃપા કરી મારા આ જાતના વર્તનથી માફું ના લગાડતા.”

હું કશુંય બોલી શક્યો નહિ. કોઈ કઢંગી હાલતમાં પકડાઈ ગયો હોઉં એવી મને લાગણી થઈ આવી. તરત મને એમ થઈ આવ્યું કે મેજ પરના એ ચિત્રાંકનના કાગળને હું હડસેલી દઉં, પણ પછીની ક્ષણે જ હું સ્વસ્થ બની ગયો, અને સહેજ ત્રાંસી નજરે મેં તે જોઈ લીધાં. એમાં ઝીણા કદનાં જે રેખાંકનો દોરવામાં આવ્યાં હતાં તેમાં સાવ વામણા માનવોને દોડતાં, ઝઘડતાં, પેટ ઘસડતાં, જમીન પર ઘૂંટણ પડેલાં, એમ જુદી જુદી સ્થિતિઓમાં તીવ્ર અમૂર્ત રેખાઓમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

મને નિરાશા થઈ : મેં કહ્યું—

“આ ચિત્રાંકનો એવી કોઈ અંગત વસ્તુઓ તો નથી, એ માટે તમારે ખરેખર કશું જ છુપાવવાનું નહોતું. આ તો સાવ નિર્દોષ રેખાંકનો છે.”

કાફકાએ મંદમંદ માથું હલાવ્યું : “ના. ના, એ બધાં દેખાય છે તેટલાં નિર્દોષ નથી. એ તો ચિત્તમાં ઊંડે ઊંડે મૂળ નાંખીને પડેલી પ્રબળ વાસનાના અવશેષમાત્ર છે. એટલે જ મેં એને તમારાથી છુપાવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા.”

મેં ફરી વાર કાગળ પર અંકિત પેલી વામણા માણસોની આકૃતિઓ પર નજર નાખી.

“પણ, ડૉક્ટરસાહેબ, મને તમારી વાત સમજાતી નથી. તમે કહો છો એવી પ્રબળ વાસનાઓ અહીં ક્યાં છે?”

મધુર મમતાભર્યું સ્મિત કરતાં કાફકાએ કહ્યું : “એ તો બિલકુલ સ્વાભાવિક છે કે તમને આ કાગળ પર તો એ નહિ જ જડે. એ વાસનાઓ તો મારી અંદર પડી છે. હું રેખાંકનો દોરી શકું તો કેવું, એમ મેં હંમેશાં વાંછ્યું હતું. કશુંક જોઈ શકવાની હું ઇચ્છા રાખતો હતો, અને જે કંઈ જોઈ શકું તેને દઢતાથી વળગી રહેવાનું યે હું ઇચ્છતો હતો. મારી એ જ તો ઊંડી કામના રહી છે.”

“તમે ચિત્રકળાની તાલીમ લીધી છે ખરી.”

“નહિ તો. મેં તો મારી પોતાની રીતે જ કંઈ જોયું તેને રજૂ કરવાનો જ મારો પ્રયત્ન રહ્યો છે. મારાં રેખાંકનો કંઈ ચિત્રકળાની કૃતિઓ નથી. એ તો ગુહ્ય ચિત્રલિપિ કહેવાય.” કાફકાએ સ્મિત કર્યું : “હું તો હજીયે ઇજિપ્તના બંદીખાનામાં છું. હજી રાતો મહાસાગર મેં ઓળંગ્યો જ નથી.”

હું ખડખડાટ હસી પડ્યો : “રાતા મહાસાગર પછી પણ જે પહેલી વસ્તુ આવે છે તે તો રણ છે.”

હકારમાં માથું ધુણાવતાં કાફકાએ કહ્યું : “હા, હા, બાઈબલમાં પણ એ રણની વાત છે અને બીજે બધે પણ એ જ રણ વિસ્તરી રહ્યું છે.”

મેજની કોરે પોતાના હાથ ટેકવીને તેઓ ખુરશીમાં પાછળ ઝૂક્યા. તેમણે હળવાશથી પોતાનું શરીર ફેલાવ્યું અને પછી ઊંચે છત પર ટીકી ટીકીને જોઈ રહ્યા.

“બાહ્ય સાધનો દ્વારા સ્વાતંત્ર્યની મિથ્યા ભ્રાંતિ કેળવવી એ એક ભૂલ છે, ગૂંચવણ છે, રણ માત્ર છે જેમાં ભય અને વિષાદ એ બે છોડ સિવાય બીજું કશું જ પાંગરી શકતું નથી. એ એક અનિવાર્ય વસ્તુ છે. કેમકે, જે કોઈ વસ્તુને ખરેખરી અને ચિરકાલીન મૂલ્યવત્તા હોય તે તો હંમેશાં અંતરની જ નીપજ હશે. માણસ કંઈ તળિયેથી ઉપરની દિશામાં ઊગતો નથી, તે તો અંતરમાંથી બહિર્જગતમાં પાંગરે છે. જીવનમાં જે કંઈ સ્વતંત્રતા છે તે માટેની આ મૂળભૂત અનિવાર્યતા છે. એ કંઈ કૃત્રિમ આયાસપૂર્વક રચાયેલું સામાજિક વાતાવરણ નથી. પણ વ્યક્તિનું પોતાનું પોતાને માટેનું તેમ જ આ જગત માટેનું, એક એવું વલણ છે, જેને જાળવવા તેણે નિરંતર સંઘર્ષ કેળવવો પડે. માનવીના સ્વાતંત્ર્યની એ અનિવાર્યતા છે.”

“શું એ ખરેખર અનિવાર્યતા છે?” મેં કંઈક સંશયથી પૂછ્યું.

કાફકાએ હા કહી અને પોતાના શબ્દો ફરીથી કહ્યા.

“પણ એ તો પાયાનો વિરોધાભાસ છે!” હું બોલી ઊઠ્યો.

કાફકાએ ઊંડો શ્વાસ લીધો. પછી તેઓ કહે : “હા, વાસ્તવમાં એમ જ છે. આપણી સભાન ચેતના જે તણખાની બની છે તેણે આ જાતના વિરોધાભાસના અવકાશને ભરી દેવો જોઈએ. અને એક ધ્રુવથી સામેના ધ્રુવ સુધી એવો કૂદકો મારવો જોઈએ, જેથી એકાદ ક્ષણ માટે પણ આ જગતને, એ જાણે કે વિદ્યુતના ઝબકારામાં સહસ્રા ઝળહળી ઊઠ્યું હોય એ રીતે જોઈ શકીએ.

એકાદ ક્ષણ હું મૂંગો જ રહ્યો. પછી પેલાં ‘ચિતરામણ’વાળા કાગળ તરફ નિર્દેશ કરી શાંત અવાજે પૂછ્યું :
“અને પેલાં વામણાં માણસો, તેમનું શું?”

“એ તો બધાં અંધકારમાંથી પ્રગટ થયાં તે પાછાં અંધકારમાં જ વિલીન થઈ જવાનાં,” આટલું કહી કાફકાએ મેજનું ખાનું ખેંચ્યું અને ‘ચિતરામણો’વાળા કાગળને ડૂચો કરી અંદર સરકાવી દીધો. પછી પૂરા સ્વસ્થ અવાજે કહે : “મારી આ ચિત્રપ્રવૃત્તિ એ તો આદિમ મંત્રવિદ્યાની દિશામાં સતત આરંભાતી રહેલી અને છતાં નિષ્ફળતાને વરેલી પ્રવૃત્તિ છે.”

આ વાતમાં કશું ય ન સમજાતાં હું તેમના તરફ એકીટશે જોઈ રહ્યો, અને તેમને હું ઘણો મૂરખ પણ લાગ્યો હોઈશ. પણ કાફકાના મોંના ખૂણાઓ કંઈક આંચકા સાથે ખેંચાયા. એ તો દેખાઈ આવતું હતું કે પોતાના સ્મિતને તેઓ રુંધી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાનો હાથ ઊંચો લઈ પોતાનું મોં ઢાંક્યું અને ઉધરસ ખાધી. પછી તેઓ કહેવા લાગ્યા : “આ માનવીય જગતમાં એકે એક વસ્તુ ચિત્રરૂપ છે, જે જીવન પ્રાપ્ત કરી શકી છે. એસ્કિમો જ્યારે લાકડાના ટુકડાને સળગાવવા ઇચ્છતા હોય છે ત્યારે પ્રથમ તેઓ એ ટુકડા પર મોજાંના જેવી વળાંકવાળી થોડી રેખાઓ આંકી દે છે. અગ્નિ વિષેનું એ મંત્રરૂપ ચિત્ર છે. તેઓ પોતાનાં આ અગ્નિકાષ્ઠોને એકબીજા સાથે ઘસીને તેમાં અગ્નિને જીવંત કરી દેશે. હું પણ એ જ વસ્તુ કરી રહ્યો છું. મારાં ચિત્રાંકનો દ્વારા તો હું જે જે રૂપોનું દર્શન કરતો હોઉં છું, તેને આધીન થવા ચાહું છું. પણ મારાં ચિત્રોમાં પેલાના જેવો અગ્નિ જાગતો નથી. કદાચ હું યોગ્ય સામગ્રી ખપમાં લેતો નથી, એ પણ કારણ હોય, કદાચ મારી પેન્સિલમાં એને યોગ્ય સત્તા જ ન હોય. કદાચ જે આવશ્યક સત્તાની ઊણપ છે, તે અન્ય કશામાં નહિ મારા પોતામાં જ એ ઊણપ હોય, એમ પણ બને.”

“તો તો, એમ જ હોવું જોઈએ,” હું સંમત થતાં બોલ્યો, તે સાથે જ મર્માળું સ્મિત કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો.
“ડૉક્ટર કાફકા, છેવટે તમે કોઈ એસ્કિમો તો નથી જ ને!”

“બિલકુલ સાચું છે. હું એસ્કિમો નથી જ. પણ ઘણા બધાની જેમ આજે હું અત્યંત હિમાચ્છાદિત જગતમાં જીવી રહ્યો છું. પણ એસ્કિમોના જેવા રૂંવાટીવાળા ઝભ્ભા આપણી પાસે નથી, તેમ તેમના જેવાં અસ્તિત્વના નિભાવનાં બીજાં કોઈ સાધનો પણ આપણી કને નથી. તેમની સરખામણીમાં આપણે તો સાવ જ ઉઘાડા કહેવાઈએ.” કાફકાએ પોતાના હોઠો બીડી દીધા. “આજે હૂંફાળાં વસ્ત્રોનું સૌથી વધુ રક્ષણ જો કોઈએ મેળવ્યું હોય તો તે ઘેટાનું ચામડું ધારણ કરનારાં વરુઓએ જ મેળવ્યું છે. તેમનું સારી રીતે નભી જાય છે. સારી રીતે સજીવજીને તેઓ ફરતાં હોય છે. તમને શું લાગે છે?”

અસંમત થતાં મેં કહ્યું : “આભાર તમારો, પણ હું તમારી જોડે સંમત થઈ શકું એમ નથી. હું તો એથી ઠરી જવાનું જ પસંદ કરું.”

“હું પણ,” કાફકા મોટા સ્વરે બોલી પડ્યા. અને બાજુમાંના ચોરસ પતરાના વાસણમાં જ્યાં વરાળો ઊઠતી હતી ત્યાં વચ્ચેના હિટીંગ રેડિએટર તરફ આંગળી ચીંધીને કહેવા લાગ્યા : “આપણને આપણો પોતાનો કે બીજા પાસેથી માગી આણેલો રૂંવાટીવાળો ડગલો ખપતો નથી. આપણે તો આપણને માફક આવી ગયેલા બરફના રેગિસ્તાનને જ વળગી રહીશું.” એમ બંને સાથે હસી પડ્યા. કાફકા જાણે કે મારી બાઘાઈને ઢાંકી દેવા માગતા હોય એ કારણે, અને હું તેમની કૃપાનો સહજ સ્વીકાર કરી લેતો હોઉં એવા ખ્યાલે.

(કંકાવટી, સંપા. રતિલાલ અનિલ, ૧૯૭૫-માંથી)

કાવ્ય

ઢળતી સાંજે

યોગેશ જોષી

ઢળતી સાંજે

સરસ ચગેલો પતંગ

ધીમે ધીમે

ઉતારીએ

એમ

ઉતારવા મથું છું

મારું આકાશ...

માની સૂચના પછી જેમ

બાળક

એનાં રમકડાંનું જગત આટોપે

એમ

મથું છું –

અંદર-બહાર

વી ખ રા યે લું પડેલું

બધું આટોપવા...

હૈયાના પાતાળમાંથી

ઉલેચવા મથું છું મોહ-માયા

બસ,

ઉલેચ્યા જ કરું છું

ને તોય

દ્રૌપદીના

અક્ષયપાત્ર જેવા મનમાં

હંમેશાં

બાકી રહી જાય છે

તુલસીના

એકાદ પાન જેવું કશુંક...

(૫૨૭, જાન્યુઆરી, ૨૦૧૯)

વાસુદેવન અક્ષિત્તમ

વાસુદેવન અક્ષિત્તમ

નાણું આપે નરભો રે

ઈન્ની ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધથી ઈ. ૧૮૫૨ સુધી હયાત વૈષ્ણવ કવિ નરભેરામની ઉત્કટ કૃષ્ણભક્તિ એમનાં પદોમાં વિનોદભરી શૈલીમાં વ્યક્ત થઈ હોવાથી ઉમાશંકર જોશીએ એમને ‘હસતા સંતકવિ’ કહેલા. નીતિ અને ભક્તિનો બોધ આપતી અને આત્મકવનના રૂપે પણ રચાયેલી નરભેરામની કૃતિઓમાં થોડાંક છૂટક પદો ઉપરાંત ‘કૃષ્ણચરિત્ર-બાળલીલા’, ‘કૃષ્ણવિનોદ’, ‘રાસમાળા’, ‘અંબરીષનાં પદો’, ‘જીવને શિખામણ’ વગેરે જેવી આખ્યાનાત્મક પદમાળાઓનો સમાવેશ થાય છે. છપ્પા, ચાબખા, કાફી, ગરબી, મુક્તક એવું સ્વરૂપવૈવિધ્ય પણ એમણે દાખવ્યું છે.

તીર્થસ્થાને (ડાકોરમાં) પ્રવેશ-કર માગવામાં આવતાં જ અકળાતા ભક્તે ઈશ્વરને કરેલો સણસણતો ઉપાલંભ આ પદમાં સરસ અભિવ્યક્તિ-મરોડમાં ઢિલાયો છે. ‘લ્યો, નાણું આપું છું, વાવરજો (=વાપરજો)’ એટલું કહીને ન અટકતા કવિ વળી વળ ચડાવે છે – ‘ગાંઠે બાંધજો તાણી રે.’ નાણું માગનાર ‘ધોળી ધજાવાળા’ –સર્વપ્રતિષ્ઠિત – છે એવો કટાક્ષ કરવાનું પણ કવિ ચૂકતા નથી.! છેલ્લે કહે છે આ તલમાં તેલ નથી, એટલે કે મારી પાસેથી શું મળવાનું? – તો કે ‘હરિહર જપમાળા.’ એકથી વધુ અર્થ-ધ્વનિ આપતું આ છેલ્લું ચરણ કાવ્યને વધુ નાટ્યાત્મક કરે છે.

નાણું આપે નરભો રે, વાવરજો છોગાળા;
ગાંઠે બાંધજો તાણી રે, ધોળી ધજાવાળા.

કપટી કેશવ જાણત તો શાને, આવત પચાસ જોજન,
સાંભળ્યું શ્રવણે સાધુને છાપે છે, માટે મળવા ધર્યું મન,
દરશન ઘોને રે, દૂર કરી પાળા. નાણું.

ભેખ દેખીને અજર નથી કરતા, છાપ આપો છો હરિ,
પાઘડી ભાળી છાપ ખાળી છબીલા, પરીક્ષા તો એવી કરી!
સમસ્યા લેજો સમજી રે, જે કહી કાનડ કાળા! નાણું.

હારો છો જનથી નથી હરવાતા, માટે હરિ! હઠ મેલ,
કહે નરભો છોટલાલપ્રતાપે, નથી એ તલમાં તેલ;
લેવાનું મુજ પાસે રે, હરિ હરિ જપ માળા! નાણું.

(મધ્યકાલીન પદસંચય, ૧૯૯૮)

લેખ

માગરિટ સેન્જર અને સંતતિનિયમન

પ્રદ્યુમ્ન ખાચર

મનુષ્યની માફક પ્રાણીઓ વારંવાર જાતીય જીવન માણતાં નથી પણ તેઓમાં અમુક સમયમાં જાતીય જીવનનું આકર્ષણ જન્મે છે અને તેનો હેતુ માત્ર પ્રજોત્પત્તિનો જ હોય છે.

એક દિવસ એવો હતો કે આ વિષય ખાસ અગત્યનો હોવા છતાં તેનું શૈક્ષણિક કે વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવામાં આવતું નહોતું. કેટલાક શિક્ષિતો પણ આ વિચારને અશ્લીલ ગણી ચર્ચા-વિચારણાથી દૂર રહ્યા હતા. આવી વાતો જીવાનિયા સમક્ષ ન કરાય એમ માનતા હતા.

એક સમય એવો હતો કે સંતતિનિયમનની તરફેણ કરનારને ગાળો સાંભળવાનો વારો આવતો હતો. સાહિત્યકાર ઈશ્વર પેટલીકર આ બાબતે સારો પ્રચાર કરતા. તેમને પણ કડવા અનુભવો થયા હતા. બાળજન્મ કુદરતી પ્રક્રિયા છે, સંતતિનિયમન એ કુદરતી નીતિનો ભંગ કરનાર છે એમ કેટલાક શિક્ષિતો પણ માનતા હતા.

સંતતિનિયમનના બે પ્રકાર છે.

(૧) સંયમ પાળવો (૨) કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ.

પાંડુ રાજાને ખાતરી હતી કે પોતે સંયમ ગુમાવશે તો મરણપથારીએ જ પડશે. એ માટે તેણે સંયમનો પંથ સ્વીકાર્યો હતો પણ એક ક્ષણ એવી આવી કે પાંડુએ મરણને ભેટવાનું સ્વીકારી વિષયસુખ ભોગવ્યું હતું. એ બતાવે છે કે માનવ વિષયસુખ પર નિયંત્રણ રાખી શકતો નથી.

પ્રાચીનકાળમાં પણ લોકો કુટુંબનિયોજનની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હતા એમ જણાય છે. પરંતુ એમાં વીસમી સદીમાં એની અસરકારક પદ્ધતિઓ શોધાઈ હતી.

૧૭મીથી ૧૯મી સદી દરમિયાનના અરસામાં સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ ખૂબ જ ખરાબ હતી અને તેને અનેક રીતે શોષાવાનું જ રહેતું હતું.

એક સ્ત્રીને કસુવાવડ થઈ તેથી પતિને બાળકો બિચારા થઈ પડ્યાં. પત્ની કહે આનો ઇલાજ શું? ત્યારે ડૉક્ટરે કહ્યું કે તમારા પતિને હવે ઘરના છાપરા પર સૂવાનું કહો એ એક જ ઉપાય છે. આ સમયે માર્ગરિટ સેન્જર દાયણ હતી તે આ દૃશ્ય જોઈ રડવા જેવી બની ગઈ. પરિણામે આ સ્ત્રીએ લડત ઉપાડી કે સ્ત્રીને માતૃત્વ માટેનો ફરજિયાત હક મળવો જોઈએ.

ઈસ. ૧૯૧૨માં તો સંતતિનિયમન શબ્દ સાવ અજાણ્યો હતો. એની શોધ અને એના ઉપયોગ માટે આખી દુનિયા સામે ઝઝૂમનાર માર્ગરિટ સેન્જર પણ અજાણી જ હતી. તેનો જન્મ અમેરિકામાં તા. ૧૪-૯-૧૮૭૮ના રોજ થયો હતો.

માર્ગરિટ સેન્જરને એક સ્ત્રીએ મળીને કહ્યું હતું કે મને ૧૫ સુવાવડ ૩૭ વર્ષની ઉંમરમાં થઈ જેમાં છ બાળકો જ જીવ્યાં તો મારા સામું જોશો. બીજી એક યુવતી ત્યાં કામ કરતી હતી. તે બાઈને અવારનવાર ગર્ભ રહેતો અને કસુવાવડ થતાં તેનું મૃત્યુ થતાં માર્ગરિટ સેન્જરે દાયણ પેટીનો ઘા કરી દીધો. ત્યારબાદ એ આવી મુશ્કેલીઓનો ઉપાય શોધવા માંડી. અનેક પુસ્તકો તપાસ્યાં અને ગ્રંથાલયના ગ્રંથો ઉથલાવવા માંડી. ડૉક્ટરોએ તેને પ્રોત્સાહન આપવાને બદલે ઊલટાની હતાશ કરી હતી, ‘તું રહેવા દે. આવી કોઈ શોધ કરીશ તો તારે સીધું જેલમાં જ જવું પડશે, કારણ કે લોકો બાળકજન્મને પ્રભુની ભેટ માને છે. તેના ઉપર રોક મૂકવી તેને પાપ માને છે.’

ઈસ. ૧૮૭૩માં અમેરિકામાં કાયદો હતો કે આવાં કોઈ સાધનોને શોધવાં કે ફેલાવવાં નહીં. એ સમયમાં સરકાર કુટુંબનિયોજન પર વિચારતી ન હતી, કારણ કે હજી ઘણી બધી જમીન ફાજલ પડી હતી, જંગલો સાફ કરવાનાં હતાં, માણસોની બહુ જરૂર હતી.

માર્ગરિટ સેન્જર દાયણ હતી પણ પછીથી વકીલ બનેલી અને વિલિયમ સેન્જર નામના એક યુવાન સાથે પરણી હતી. તેને ત્રણ સંતાનો હતાં. ખાટલે મોટી ખોડ એ હતી કે એ ડૉક્ટર નહોતી પણ દાયણ હતી. આથી તે સંતતિનિયમન વિશે જે માહિતીનો ફેલાવો કરે એમાં એને વિઘ્ન નડતું. એને કહેવામાં આવતું કે કાયદેસર તમે આવું કહેવા માટે હકદાર નથી.

આમાં માર્ગરિટ સેન્જરે સંતતિનિયમનનાં સાધનો શોધ્યાં ત્યારે એ ચર્ચાનું કેન્દ્ર બની ગઈ. એણે ડરીને પતિ વિલિયમ સાથે યુરોપ ભાગી જવું પડ્યું.

છતાં આ સ્ત્રી જરાય હિંમત ન હારી અને તે પાછી અમેરિકા આવી. ‘ધી વુમન રિબેલ’ નામનું એક સામયિક શરૂ કર્યું અને પેલા ઈસ. ૧૮૭૩ના કાયદાનો જોરદાર વિરોધ કર્યો.

આ સામયિકમાં તેણે પહેલી વાર સંતતિનિયમન શબ્દ વાપર્યો પણ એના જમાના વિશે વધુ લખી ન શકી. તેમ છતાં કાયદાનો વિરોધ જરૂર કર્યો. માર્ગરિટ સેન્જર હોલેન્ડમાં ભણેલી. ત્યાં તેણે નર્સિંગ અને સંતતિનિયમનનું જ્ઞાન મેળવેલું.

અમેરિકન સરકાર તેની ધરપકડ કરવાની છે એવી અફવાઓ આવવા લાગી એ વાત સાંભળી એ રડવા માંડી. ત્યારે કોઈએ કહ્યું કે બહુ જાહેર પ્રચાર ન કરવો, બાકી મુશ્કેલી પડશે.

પણ તેણે પોતાના સંતતિનિયમનના વિચારોને કુટુંબનિયોજન નામની એક પુસ્તિકામાં પ્રગટ કર્યાં. એ પુસ્તિકા કોઈ છાપવા તૈયાર નહોતું, કારણ કે બધા પ્રકાશકોને કાયદાનો ડર હતો.

એમાં એક ભડવીર જાગ્યો ને તેણે ધૂપી રીતે બીબાં ગોઠવી પુસ્તિકા છાપી બધે મોકલવા લાગ્યો. આ પુસ્તિકા છાપી તે યુરોપની સફરે ઊપડી ગઈ. જે દિવસે અમેરિકા છોડ્યું તે દિવસે કહેતી ગઈ કે ‘આ રહ્યા મારા કુટુંબનિયોજન અંગેના વિચારો, તમારાથી થાય એ કરજો.’

માગરિટ સેન્જરે પોતાની મહાન સફળતા યુરોપમાં પહેલી એમસ્ટરડેમમાં મેળવી. ત્યાં ઈસ. ૧૮૮૦માં અલેટા જેકબ્સ નામની સ્ત્રી-ડૉક્ટરે સંતતિનિરોધનું મફત દવાખાનું શરૂ કરેલું. એ પછી એવાં દવાખાનાં આખા નેધરલેન્ડમાં સ્થપાયાં હતાં. વળી પાછી માગરિટ અમેરિકામાં આવી ત્યારે વાતાવરણ થોડું હળવું થયું હતું. લોકો કુટુંબનિયોજનનો વિચાર કરતા થયા હતા. ઈસ. ૧૮૧૬માં કુટુંબનિયોજનનો વિરોધ કરવાનું ટાળવામાં આવ્યું અને ઈસ. ૧૮૭૩ના કાયદાને એક બાજુ મૂક્યો હતો.

અમેરિકામાં કોઈ ડૉક્ટરોની નીચે રહી આ અંગે દવાખાનું ખોલવું એવો માગરિટનો વિચાર હતો પણ આ અંગે વાત કરતાં ડૉક્ટરો સુધ્ધાં ફફડતા હતા. આથી માગરિટ સેન્જર અને એની બેન એથેલે અમેરિકાનું પ્રથમ સંતતિનિયમનનું ચિકિત્સાલય બ્રકમીનના ગરીબ લત્તામાં ખોલ્યું. પરિણામે સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં આનો લાભ લેવા આવવા માંડ્યાં.

આ સંતતિનિયમનનું ચિકિત્સાલય ખોલતાં સરકારે તરત જ દસ દિવસમાં જૂના કાયદાનો અમલ કરાવી કહ્યું કે તમે બંનેએ શાંતિનો જાહેરભંગ કર્યો છે ને કુટુંબ-નિયોજનનો પ્રચાર કરવા બદલ તમને પકડી જેલમાં પુરવાનાં છે. તમારે જે બચાવ કરવો હોય એ ન્યાયાલયમાં કરજો. એની બેન એથેલ તો ત્યારે જ આમરણાંત ઉપવાસ પર ઊતરી ગઈ. આથી દેશ-દુનિયાનું ધ્યાન તેના ઉપર ગયું. તા. ૨૯ જાન્યુઆરી ૧૮૧૭ના રોજ માગરિટ પર કેસ શરૂ થયો. અનેક સ્ત્રીઓની જુબાની લેવાઈ. જાન્યુઆરી ૧૮૧૮માં માગરિટ સેન્જરને ૩૦ દિવસની જેલની સજા સંભળાવવામાં આવી હતી. તેણે જેલમાં અસહ્ય યાતનાઓ ભોગવી હતી. એ જમાનાની જેલો નરક જેવી જ હતી.

સંતતિરોધકનું બીજું દવાખાનું ‘ધી ક્લિનિકલ રિસર્ચ’ ઈસ. ૧૮૨૩માં ખોલ્યું.

માગરિટની સંતતિનિયમનના વિચારો ફેલાવાની સભામાં તોફાનો થતાં ન્યૂ યોર્કના ટાઉનહોલની સભામાં પોલીસની મદદ લેવી પડી હતી.

પછી માંડ માંડ દેશ-દુનિયા સંતતિનિયમન અંગે સમજી અને પછી તો માગરિટ ધીરેધીરે આ બાબતની સેલિબ્રિટી બની ગઈ. આ અંગે દરેક કાર્યક્રમમાં મુખ્ય મહેમાન બનવા લાગી. પરંતુ એ પહેલાં તેણે ખૂબ જ સહન કરવું પડ્યું હતું.

પછી જ્યારે સરકારને સમજાયું, ન્યૂ યોર્કની એકેડેમી ઓફ મેડિસિન સંસ્થાએ ઠરાવ કર્યો કે કોલેજો અને દવાખાનાંઓને આ અંગે માહિતી આપવી ને રાજ્યના કાયદાઓ બદલવા. પછી ૪૬ જેટલાં રાજ્યોમાં સંતતિનિયમનને અટકાવતા કાયદાઓ રદ કરવામાં આવ્યા હતા.

માગરિટ સેન્જર ઈ.સ. ૧૯૩૬માં ભારત પણ આવી હતી. ગાંધીજીને મળી હતી. આ પછી નેહરુએ ભારતની વધતી જતી વસ્તીના ઉપાય તરીકે સંતતિનિયમનના વિચારોને સ્વીકાર્યા હતા.

આજે અમેરિકામાં ન્યૂ યોર્કમાં માગરિટ સેન્જર રિસર્ચ બ્યૂરો છે. એક રસ્તાને માગરિટ સેન્જરનું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

માગરિટ સેન્જરે ‘ઇન્ટરનેશલન પ્લાન્ડ પેરેન્ટહૂડ ફેડરેશન’ સ્થાપ્યું હતું.

આ પછી પણ અમેરિકાની જેમ જ ભારતભરમાં કુટુંબનિયોજન અંગેના વિચારોને ફેલાવતાં સરકારશ્રીને નાકે દમ આવી ગયો હતો, કારણ કે હજુ કેટલાક રૂઢિચુસ્તો અને અમુક જ્ઞાતિઓ કુટુંબનિયોજન કરાવવામાં બિલકુલ માનતી નહોતી.

પ્લાસ્ટિકની આંકડીને બાદ કરતાં ખરેખરી ગર્ભનિરોધક દવા બનાવવામાં ચેકોસ્લોવેકિયાને સફળતા મળી હતી. એ દવાનું નામ એન્ટિજેસ્ટ. એન્ટિજેસ્ટ એટલે ગર્ભ-નિરોધક. આ શબ્દો ઉપરથી આ દવાનું નામ પડ્યું હતું.

એન્ટિજેસ્ટ એ એક આંતરસ્રાવીય પદાર્થોની બનેલી દવા હતી. એમાં હોર્મોનનું સંમિશ્રણ હતું. એ ગર્ભ રહેતો અટકાવતી હતી. આ દવા ગરમીથી થતાં ખીલ, ચાંદાઓ અને લાંબા વખતના ચામડીના રોગો પણ મટાડતી હતી. આ દવાનો બીજો ફાયદો એ હતો કે આ દવાનો ઉપયોગ કરનારી સ્ત્રીઓનું કહેવાનું હતું કે તેમનું સૌંદર્ય સુધર્યું છે. આ દવાથી કેન્સર થાય છે તેવી સાવ ખોટી માન્યતા પશ્ચિમના દેશોમાં ત્યારે વહેતી થઈ હતી. આ એન્ટિજેસ્ટના એક શોધકનું નામ હતું ડૉ. આર. સ્ટેર્બા.

ઈ.સ. ૧૯૪૦ પછીનાં અખબારોમાં કુટુંબનિયોજન અંગેની વિવિધ જાહેરાતો આવવા માંડી હતી.

એક નારી જ નારીની વેદના સમજી શકી અને તેણે માનવજાત પર ઉપકાર કરી પોતે મુશ્કેલી વેઠીને પણ સેવા ચાલુ રાખી. આજે પણ તેને દુનિયા યાદ કરે છે. માગરિટ સેન્જરનું તા. ૬-૯-૧૯૬૬ના રોજ અવસાન થયું હતું.

(નવનીત-સમર્પણ, જાન્યુઆરી ૨૦૧૯)

કાવ્ય

નભ વચ્ચે આ કયો ખલાસી...

ઉષા ઉપાધ્યાય

નભ વચ્ચે આ કયો ખલાસી
જળની જાળ ગૂંથે છે?!

જળ ગૂંથીને ઊભો થતાંમાં
ખેસ જરા ખંખેરે,
પલક વારમાં ગોરંભાતાં
નભને ઘનવન ઘેરે,
ફર-ફર ફર-ફર ફોરાં વરસે
જાણે કતરણ ખેરે,
નભ વચ્ચે આ કયો ખલાસી
જળની જાળ ગૂંથે છે?!

ત્રમઝૂટ વરસે નભથી જ્યારે
જાળ ધીવરની ભાસે
ફંગોળી ફેલાવી નાખી
મહામત્સ્ય કો ફાંસે,
અરે! પલકમાં મત્સ્ય ધરાનું
આભે ખેંચી જાશે!
નભ વચ્ચે આ કયો ખલાસી
જળની જાળ ગૂંથે છે?!

(આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ, સંપા. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, ૨૦૦૦)

એકત્ર ઈ-બુક્સ

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય પુસ્તકોની

રમ્ય અને સંતર્પક ઈ-બુક શ્રેણી

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ । નારાયણ દેસાઈ
અપરાજિતા । પ્રીતિ સેનગુપ્તા
અમાસના તારા । કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા । રઘુવીર ચૌધરી
અરધી સદીની વાચનયાત્રા - ૧- ૪ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
અલગારી રખડપટ્ટી । રસિક ઝવેરી
અશ્રુઘર । રાવજી પટેલ
આપણો ઘડીક સંગ । દિગ્વીશ મહેતા
કંકાવટી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
કુરબાનીની કથાઓ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ખરા બપોર । જયંત ખત્રી
ખાંભીઓ જુહારું છું । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ગાંધીજીની જીવનયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ । ગિજુભાઈ બધેકા
ગીતામંથન । કિશોરલાલ મશરૂવાળા
જન્મન્તિકે । સુરેશ જોષી
જીવનનું પરોઢ । પ્રભુદાસ ગાંધી
જેલ ઓફિસની બારી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
તિબેટના ભીતરમાં । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ત્યારે કરીશું શું? । લિયો ટોલ્સ્ટોય
દિવ્યચક્ષુ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
પન્થિની । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
પૂર્વાલાપ । કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ
બાપુની છબી । કાકા કાલેલકર
બારીબહાર । પ્રહલાદ પારેખ
ભજનાંજલિ । કાકા કાલેલકર
ભારેલો અગ્નિ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
ભવનું ભાતું । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી । મનુભાઈ પંચોળી
મારા ગાંધીબાપુ । ઉમાશંકર જોષી
મારી હકીકત । નર્મદ
મોરનાં ઈંડાં । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
રખડુ ટોળી । ગિજુભાઈ બધેકા
રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ । નગીનદાસ પારેખ
વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
વિદિશા । ભોળાભાઈ પટેલ
દ્વિરેફની વાતો - ભાગ ૧ । રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
વેવિશાળ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
શીંગડાં માંડતાં શીખવશું । મનુભાઈ પંચોળી
શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
સત્યના પ્રયોગો । મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી
સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૧ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

સર્વોદય । મોહનદાસ ગાંધી
સાત વિચારયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હાર્ય-માળાનાં મોતી । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હિંદ સ્વરાજ । મોહનદાસ ગાંધી
અવતરણ । સં. રમણ સોની
સમુડી । યોગેશ જોષી
અરૂપસાગરે રૂપરતન । યજ્ઞેશ દવે
અવલોકન-વિશ્વ । સં. રમણ સોની
અસ્તિ । શ્રીકાન્ત શાહ

સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ - શ્રેણી

ઈદમ્ સર્વમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
અહો બત કિમ્ આશ્ચર્યમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
રમ્યાણિ વીક્ષ્ય (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રથમ પુરુષ એકવચન (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
ઈતિ મે મતિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પશ્યન્તિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
વિદ્યાવિનાશને માર્ગે (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
આત્મનેપદી (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રત્યંચા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઈતરા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
તથાપિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
પરકીયા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઉપજાતિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ગૃહપ્રવેશ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
બીજી થોડીક (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
અપિ ચ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
એકદા નૈમિષારણ્યે (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
વિદુલા (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કથાયક (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
છિન્નપત્ર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
મરણોત્તર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કિંચિત્ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કથોપકથન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કાવ્યચર્યા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
શૃણ્વન્તુ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અરણ્યરુદન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ચિન્ત્યામિ મનસા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અષ્ટમોઅધ્યાય (વિવેચન) । સુરેશ જોષી

www.ekatrafoundation.org અને ekatra.pressbooks.pub

ઉપર ક્લિક કરતાં જ પુસ્તકોની આ રમ્ય ને સંતર્પક દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

‘અવતરણ’

લેખક પરિચય : રમણ સોની

ચાર દાયકા સુધી ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યનું અધ્યાપન કરીને વડોદરાની મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીમાંથી નિવૃત્ત થયેલા રમણ સોની (જ. 1946) ગુજરાતીના વિવેચક, નિબંધકાર, અનુવાદક, સંશોધક અને સંપાદક છે. ગુજરાતી વિવેચનના વિશેષો અને વિલક્ષણતાઓ પર એ સતત નજર રાખતા રહ્યા છે. કવિ-વિવેચક ઉશનસ્ પરના શોધનિબંધ પછી એમના વિવેચનસંદર્ભ, સાભિપ્રાય, સમક્ષ, મથવું ન મિથ્યા તથા ગિરિધરો અને પિચ્છધરોની વચ્ચે – એવા વિવેચન-ગ્રંથોમાં વસ્તુના નક્કર સ્પર્શ વાળાં વિવેચન-લખાણો એમની પાસેથી પ્રાપ્ત થયાં છે. મરમાળી અભિવ્યક્તથી નિઃસંકોચપણે નિર્ભિક વિવેચન કરવા છતાં વિવેચનમાં એમનો મૂળ અભિગમ તટસ્થ, વિધાયક અને ઇતિહાસલક્ષી રહ્યો છે. જેની 16 આવૃત્તિઓ થઈ છે એ તોત્તોયાન, ઉપરાંત અમેરિકા છે ને છે જ નહીં જેવા સુબોધ અનુવાદગ્રંથો; વસ્તાવાને કિનારે જેવું લાક્ષણિક પ્રવાસ-પુસ્તક; સાત અંગ, આઠ અંગ અને – જેવો હાસ્યનિબંધ સંગ્રહ સર્જકતાનો સ્પર્શ આપનારાં છે. એમણે કરેલાં અનેકવિધ અભ્યાસશીલ સંપાદનોમાં શાસ્ત્રીયતા અને વિવેચકની સજ્જતાનો સુમેળ છે. પ્રત્યક્ષ જેવા પુસ્તક-સમીક્ષાના સામયિકને અઢી દાયકા સુધી સંપાદિત કરીને સાહિત્યિક પત્રકારત્વના ક્ષેત્રે સંપાદક તરીકે એમણે અમીટ છાપ પાડી છે. નેપથ્યેથી પ્રકાશવતુર્ણમાં તેમ જ અવલોકન-વિશ્વ જેવા ગ્રંથો પ્રત્યક્ષના ઉપક્રમે પ્રકાશિત કરીને એમણે વિવેચન-સંશોધન ક્ષેત્રે ગુજરાતી વિવેચનની આબોહવાને સતત સંચારિત કરી છે.

(પરિચય – કિશોર વ્યાસ)

કૃતિ પરિચય : ‘અવતરણ’

આ પુસ્તક(2016)માં ઉત્તમ વિવેચકો, વિચક્ષણ વિચારકો અને પ્રતિભાવંત સર્જકોના વિવિધ વિષયો પરના વિચારઅંશો ઝિલાયેલા છે. એથી આ નાનું પુસ્તક ખૂબ સમૃદ્ધ બન્યું છે. આ વિચારોની પસંદગી તથા વિષયક્રમને આધારે ઇચ્છિત મુદ્દો શોધીને વાંચી શકવાની યોજના આ સંગ્રહને વિશિષ્ટ બનાવે છે. એક બીજા અર્થમાં આ સંપાદન મુક્ત સંચય છે. એથી નિજાનંદે કોઈપણ પાનું ખોલીને કોઈપણ વિચારને માણવાની અહીં સગવડ છે. વૌવિધ્ય અને વ્યાપ એકસાથે રજૂ થયાં હોવાથી વિવેચન અને વિચારનું એક ગતિશીલ ચિત્ર અહીં પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી દરેક પાને તે તે વિચારના લેખક, એ અંશ જેમાંથી લીધેલો છે એ પુસ્તકનું નામ, પ્રકાશન વર્ષ – જેવી વિગતો નોંધેલી હોવાથી વધુ જિજ્ઞાસુ અભ્યાસીને મૂળ ગ્રંથ સુધી જવાની સગવડ પણ મળે છે. પુસ્તકને અંતે આપેલી લેખક-અનુવાદકોની અને ગ્રંથ-સામયિકોની સૂચિ વાચકને સહાયક બને એવી છે. આ પુસ્તક સંપાદનની શાસ્ત્રીયતાનું અને સંપાદકની સજ્જતાનું નિદર્શન આપે છે. પુસ્તકની મુદ્રણ-સજાવટ પણ કલાત્મક છે.

(પરિચય – કિશોર વ્યાસ)

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.